

UNIVERZITA KARLOVA
FAKULTA HUMANITNÍCH STUDIÍ

Pavla Zieglerová

Zničení mravní osoby v textech Hannah Arendtové a Bruna
Bettelheima

Bakalářská práce

Vedoucí práce: Mgr. Taťána Petříčková, Ph.D.

Praha 2024

Prohlašuji, že jsem práci vypracovala samostatně. Všechny použité prameny a literatura byly řádně citovány. Práce nebyla využita k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze dne

Podpis

Poděkování

Tímto bych ráda poděkovala vedoucí mé bakalářské práce Mgr. Taťáně Petříčkové, Ph.D. za všestrannou pomoc, cenné rady, podněty a připomínky, a zároveň za velkou trpělivost a ochotou poskytnutou ke zpracování této práce.

Abstrakt

Tato bakalářská práce se zabývá analýzou procesu zničení morální osoby člověka v prostředí totalitního systému. Analýza stojí na základě teorií Hanny Arendtové a Bruna Bettelheima. Cílem je představit a analyzovat, jak totalitní režimy ovlivňují lidskou přirozenost a osobnost, a to z různých perspektiv: politicko-filosofické perspektivy Arendtové a psychoanalytické perspektivy Bettelheima. Dalším cílem této práce je se pokusit analyzovat a vysvětlit rozdíly mezi teoriemi těchto dvou autorů, případně vysvětlit jejich rozdílné zacházení s určitými pojmy. Tato práce se snaží podat komplexní obraz pokusů o změnu morálky a lidské přirozenosti jak na úrovni jednotlivce, tak na úrovni celé společnosti.

Abstract

This bachelor's thesis deals with the analysis of the process of the destruction of the moral person in a man in the environment of a totalitarian system. The analysis is based on the theories of Hannah Arendt and Bruno Bettelheim. The aim is to present and analyze how totalitarian regimes affect human nature and personality from different perspectives: the political-philosophical perspective of Arendt and the psychoanalytical perspective of Bettelheim. Another aim of this work is to try to analyze and explain the differences between the theories of these two authors, or possibly to explain their different treatment of certain concepts. This work tries to give a comprehensive picture of the efforts to change morality and human nature both at the individual and societal level.

Klíčová slova

Totalitarismus, Hannah Arendtová, Bruno Bettelheim, morálka, rozpad, morální osoba, autonomie, důstojnost, koncentrační tábory

Keywords

Totalitarianism, Hannah Arendt, Bruno Bettelheim, morality, disintegration, moral person, autonomy, dignity, concentration camps

Obsah

ÚVOD	1
I. HANNAH ARENDOVÁ	3
1. KONTEXT DÍLA A TOTALITARISMU	3
2. TŘI MOMENTY TOTALITARISMU	4
3. ZNIČENÍ MORÁLNÍ OSOBY	9
II. BRUNO BETTELHEIM	12
1. KONTEXT DÍLA A JEHO TEORIE	12
2. MENTÁLNÍ PROCESY	14
3. ROZPAD MORÁLKY	18
3.1 Přejchod ke ztrátě lidskosti a individuality	19
III. SROVNÁNÍ TEORIÍ	22
1. MASY A MASOVÉ CHOVÁNÍ	22
2. DŮSTOJNOST A MORÁLKA	26
3. POSTOJ ARENDOVÉ A BETTELHEIMA	31
ZÁVĚR	33
LITERATURA	36

Úvod

Totalitní režimy, které byly například v nacistickém Německu nebo Sovětském svazu představují extrémní příklady systematického potlačování lidských práv a svobod. Tyto režimy často mění základní morální hodnoty a principy, na kterých společnost funguje. To může vést k etickým dilematům nebo k dehumanizaci určitých skupin lidí.

Tím, že tyto procesy budou analyzovány, budou jasnější mechanismy, jimiž totalitní vlády svých cílů dosahují. Je důležité vědět, jak totalita mění společnost. Tato analýza se sice zabývá teoriemi týkajícími se především minulých událostí, avšak přináší cenné poznatky pro současnost. Přispívá k tomu zachycovat varovné signály ohrožení demokratických principů. Stejně tak je však důležité se zabývat odporem a způsoby, jakými se jednotlivci a skupiny snaží chránit svou morální integritu a svobodu.

V této bakalářské práci se budu zabývat zničením morální osoby v člověku, druhým krokem totalitarismu, který představuje Hannah Arendtová v *Původu totalitarismu I-III*. V této knize Arendtová mapuje vznik totalitarismu a jeho fungování. Bruno Bettelheim v knize *Lidé nejsou mravenci postřehy psychoanalytika z koncentračního tábora* popisuje svůj pobyt v koncentračním táboře a psychologické jevy, které tam vyzoroval. Mnoho věcí, které Bettelheim v knize popisuje se vážou k rozpadu morálky, jak jej zaznamenává Arendtová.

V této práci bych tedy chtěla obě teorie analyzovat a získat komplexní porozumění tomu, jak tito dva autoři popisují zničení morální osoby v člověku. Prvním úkolem této bakalářské práce tedy bude texty analyzovat a zjistit, zda se ve svých základních rysech teorie skutečně podobají, případně poukázat na to, v čem se odlišují a pokusit se vysvětlit proč. Druhým úkolem pak bude analyzovat důležité aspekty obou teorií a pokusit se jejich užití porovnat.

V první části bakalářské práce se budu zabývat pouze Hannah Arendtovou. Krátce představím ji a její tvorbu, poté bych chtěla vyložit její teorii totální nadvlády, se zaměřením na její druhý moment, zničení morální osoby v člověku.

V druhé části bakalářské práce se pak zaměřím na představení Bruna Bettelheima, jeho tvorby, a především na mentální procesy a změnu morálky, ke kterým došlo v koncentračních táborech.

V poslední části práce se následně pokusím poukázat na zásadní části teorií každého z autorů, s případným vysvětlením pozic každého z nich. Pokusím se také odůvodnit některé

zásadní rozdíly v pojetích rozpadu morální osoby, s přihlédnutím k akademickému zázemí obou autorů.

I. Hannah Arendtová

1. Kontext díla a totalitarismu

Hannah Arendtová se narodila v roce 1906 v Hannoveru do židovské rodiny, byla však vychována v politicky progresivním, sekulárním duchu. Studovala střední školu v Berlíně, následně univerzitu v Marburgu a v Heidelbergu. Původně studovala klasické jazyky a teologii, později pod vedením Martina Heideggera přešla ke studiu existenciální filosofie. V Heidelbergu pak pod vedením Karla Jasperse v roce 1929 získala doktorát za práci s názvem *Der Liebesbegriff bei Augustin: Versuch einer philosophischen Interpretation* (O konceptu lásky v díle svatého Augustina: Pokus o filosofickou interpretaci). V roce 1933 byla zadržena a vyslýchána, a po této zkušenosti se rozhodla ilegálně opustit Německo. Odtud se dostala do Paříže, kde byla zaměstnaná v židovských a sionistických organizacích, kde mimo jiné pomáhala s administrací cest do Palestiny. V roce 1940 pak byla poslána do Gurs, tábora pro všechny „nepřátelské cizí osoby“, zřízeného francouzskými vládními orgány před okupací Německem¹. O této zkušenosti se zmiňuje v článku *We Refugees* z knihy *The Jewish Writing*, kde mluví o novém typu člověka, takovém „...který nepřátelé zavírají do koncentračních táborů a přátelé do táborů internačních.“² Vyjadřuje se zde také k pojmu „uprchlík“, který podle ní není pro označení lidí utíkajících před nacisty správný. „My sami se nazýváme nově příchozími nebo imigranty. (...) Uprchlík býval člověk, který byl nucen hledat útočiště kvůli spáchanému činu nebo politickému názoru. Je pravdou, že jsme museli hledat útočiště, avšak nic jsme nespáchali a většina z nás nikdy ani nesnila o tom, mít jakýkoliv radikální politický názor.“³

Arendtová také popisuje proces, kterým prošlo mnoho „uprchlíků“ – proces zapomínání na svou vlast spojený s přivlastňováním si jazyka a kultury svého nového domova. Patří sem i vytěšňování vzpomínek na koncentrační a internační tábory, které zanechala spousta z těchto lidí za sebou. Arendtová sama nakonec z Gurs utíká a daří se jí dostat se do USA. Zde zůstává, a později vydává mnohá ze svých děl, jako například *Původ totalitarismu I-III*, *Vita Activa* nebo *Eichmann v Jeruzalémě*. Pro účely své bakalářské práce

¹ Srov. Bernstein, Richard J. *Proč dnes číst Hannah Arendtovou*. Přeložil David Sanetník, 1.vyd., Herrmann & synové, 2022, str. 11.

² Arendt, Hannah, et al. *The Jewish Writings*. 1.vyd., Schocken books, 2007, str. 265.

³ Tamtéž, str. 265.

se zaměřím především na první z těchto tří knih, na *Původ totalitarismu I-III*, vydaný v roce 1951. V této knize se Arendtová zabývá vývojem a povahou totalitních režimů. Představuje zde teorii totální nadvlády. Totalitarismus je popsán jako nový druh politického útlaku, který se svojí podstatou liší od ostatních, jako jsou například despotie, tyranie, nebo diktatura⁴. Ve středu totalitarismu je vždy vůdce a všechny části totalitárního hnutí se k sobě vztahují následujícím způsobem: „...každá vytváří v jednom směru fasádu a v druhém centru, to jest pro jednu vrstvu hraje roli normálního vnějšího světa a pro druhou představuje radikální extremismus“⁵.

Každá vrstva je tedy zdánlivě méně radikální než ta předešlá, toto navozuje pocit normality⁶. Tento pocit navíc podporuje fakt, že všichni okolo sympatizují s politickými stanovisky, pouze v jiné míře – pro člověka je pak jednoduché přehlédnout „...jaká propast dělí jejich svět od světa, který je obklopuje ve skutečnosti. Cibulovitá struktura působí, že systém je organizačně zajištěn proti náporu fakticity reálného světa.“⁷ Hlavními nástroji totalitního hnutí jsou propaganda, které hnutí skutečně věří, a podle ní modelovaná organizace stoupců hnutí. Tato organizace pozbývá hierarchii, neboť právě ta, jako například v armádě, omezuje absolutní moc vůdce tím, že ji činí závislou na hierarchii samotné. „Každá hierarchie, bez ohledu na to, jak autoritativní je ve svém řízení, a každá síť velení, bez ohledu na to, jak libovolný či diktátorský je obsah rozkazů, směřuje ke stabilizaci a byla by omezila totální moc vůdce totalitního hnutí.“⁸

2. Tři momenty totalitarismu

Právě zmíněný výklad se váže k prvnímu momentu totalitarismu popsanému v knize *Původ totalitarismu I-III*. Zde Arendtová píše, že prvním krokem na cestě k totální nadvládě nad člověkem je potřeba zničení právní osoby v člověku. Právní osobou je míněn člověk jako občan, který má své místo ve státě, nachází se pod ochranou zákonů, patří mu jistá práva a povinnosti. V roce 1935 v Norimberku byly Říšským sněmem přijaty ústavní zákony, jeden týkající se říšského občanství, druhý k ochraně německé krve a německé cti. První z těchto zákonů odlišoval státní příslušnost a říšské občanství – politická a jiná práva byla spojována pouze s říšským občanstvím, a říšským občanem mohl být pouze Němec nebo

⁴ Srov. Arendt, Hannah. *Mezi minulostí a budoucností: osm cvičení v politickém myšlení*. 1. vyd., Centrum pro studium demokracie a kultury, 2002, str. 92

⁵ Tamtéž, str. 94

⁶ Srov. Tamtéž, str. 94

⁷ Tamtéž, str. 94

⁸ Arendt, Hannah. *Původ totalitarismu I-III*, 1. vyd. Praha: OIKOYMENH, 1996, str. 502

člověk s příbuznou krví. Do roku 1943 dále vyšlo třináct prováděcích nařízení, která systematicky zbavovala Židy a jiné skupiny veškerých občanských práv. Druhý ze zákonů, týkající se německé krve a cti, mimo jiné zakazoval sňatky a jiné vztahy mezi Židy a „ne-židy“, zakazoval také zaměstnání Židů „ne-židy“.⁹

Když jsou takto některé skupiny lidí postaveny mimo zákon, jsou zbaveny své pozice ve společnosti. Židé, Romové a jiné marginalizované skupiny, které byly Norimberskými zákony zbaveny občanství již nebyly pod zákonnou ochranou, neměly občanská práva. Tím, že tito lidé nebyli oficiálně občany, navíc musel i zbytek světa uznat jejich legální bezprávnost. Podle Arendtové základním předpokladem pro holokaust byla právě existence masy lidí, kteří přišli o občanství.¹⁰

„Francouzská deklarace práv člověka a americké proklamace nezcizitelných práv člověka, obě z konce osmnáctého století, tvořily významné pozitivní body obratu v dějinách.“¹¹ Tímto byla práva prohlášena za nezcizitelná, neredukovatelná a člověk sám byl jejich nositelem, nemusel se na nic a nikoho odvolávat. Právě toto prohlášení, že práva jsou samozřejmá pro všechny lidi, ukazuje, že samozřejmá nejsou.¹² Práva jsou zde připisována ne skutečným, historickým, konkrétním jedincům, ale člověku jako bytosti – to však neplatí. Lidská práva jsou spojena s národní emancipací a je potřeba vlády, která nezcizitelná práva občanů bude chránit.¹³

„Práva člověka byla ostatně definována jako ‚nezcizitelná‘, proto, že se předpokládalo, že budou nezávislá na všech vládách; ukázalo se však, že v okamžiku, kdy lidské bytosti neměly vlastní vládu a musely se uchýlit ke svým minimálním právům, nebyla zde k ochraně těchto práv žádná autorita a žádná instituce nebyla ochotna se za ně zaručit.“¹⁴ Lidé, jimž byla nezcizitelná práva garantována zákonem, o ně tímto přišli. „Práva člověka, o nichž se předpokládá, že jsou univerzální a nezcizitelná, se ukázala – a nadále ukazují – jako nevymahatelná dokonce i v těch zemích, jejichž ústavy jsou na nich založeny.“¹⁵

Ke ztrátě práv se však přidává ještě něco mnohem důležitějšího – ztráta ochrany poskytované vládou a ztráta místa v jakémkoliv společenství. Arendtová říká, že lidé si už

⁹ Srov. Norimberské zákony: z 15. září 1935 (zákon o říšských vlajkách, zákon o říšském občanství, zákon na ochranu německé krve a německé cti) a zákon o zdravém manželství z 18. října 1935: všechny zákony s nařízeními a výnosy, dosud vydanými: přeloženo dle šes., str. 103.

¹⁰ Srov. Traverso, Enzo. „*Totalitarianism between History and Theory*“. *History and Theory*, roč. 56, č. 4, prosinec 2017, s. 97–118. DOI.org (Crossref), <https://doi.org/10.1111/hith.12040>, str. 102

¹¹ Bernstein, Richard J. *Proč dnes číst Hannah Arendtovou*, str. 26.

¹² Viz Arendt, Hannah. *Mezi minulostí a budoucností*, str. 215.

¹³ Bernstein, Richard J. *Proč dnes číst Hannah Arendtovou*, str. 27.

¹⁴ Arendt, Hannah. *Původ totalitarismu I-III*, str. 411.

¹⁵ Srov. Bernstein, Richard J. *Proč dnes číst Hannah Arendtovou*, str. 27.

nejenom nejsou rovni před zákonem, ale také pro ně již žádný zákon není. „Jádro věci je tedy v tom, že dříve, než bylo zpochybněno právo na život, byl vytvořen stav naprostého bezpráví.“¹⁶ S lidmi se nakládalo, jako by byli přebyteční – nepatřili pod zákon, nepatřili do organizovaného společenství, zkrátka nepatřili nikam – byli naprosto nadbyteční. Jediný způsob, jak mít zajištěná práva, je „...patřit k nějakému typu organizovaného společenství, ve kterém jsou práva zaručena a chráněna.“¹⁷ Pravou ztrátou je zde tedy právě místo v onom společenství, bez kterého člověk nemůže počítat s garancí „nezcizitelných“ lidských práv. Bez místa ve společnosti lidé ztrácejí právo mít práva – zanikají jako právní osoby.

Koncentrační tábory, kam byli lidé posíláni, také stály mimo trestní právo, jejich vězni nebyli vybírání standardním justičním postupem. Skuteční zločinci tam byli posíláni pouze jako doplnění jejich trestu vězení. To, že je člověk vinen z určitého zločinu samo o sobě ztěžuje v něm právní osobu zabít, proto tedy skuteční zločinci přicházeli do táborů pouze jako doplnění – neměli zde být trestáni za zločiny, do táborů se dostávali až po odbytí svých trestů, ve chvíli „...když už vlastně mají nárok na svobodu. Tím, že zločinci vědí, jak se proti zákonu provinili si zachovávají alespoň zbytek identity.“¹⁸

Kromě nevinných a lidí, kteří páchali zločiny, se v táborech také nacházeli političtí vězni, jejichž provinění bylo zřejmé, nikoliv však opřené o zákon. Zločinci a političtí vězni obvykle tvořili „aristokracii táborů“.¹⁹ Pro experimentaci se zbavením práv a destrukci právní osoby tedy byli nejlepší nevinní lidé. Všechny tři tyto skupiny však byly v táborech asimilovány dohromady, tudíž i členové táborové aristokracie byli „...zbaveni ochranného odlišení pocházejícího z toho, že se něčeho dopustili...“.²⁰

Táborová asimilace byla úmyslná, v náhodně smíšených skupinách bylo mnohem méně pravděpodobné, že mezi vězni bude fungovat solidarita. Navíc, lidé nevěděli proč jsou v jaké skupině - nevědomost v rámci kategorií jednotlivých skupin znemožňovala jakoukoliv jistotu. Jediné, co vězňům dávalo jakýkoliv pocit zbylé politické identity byly jim přirozené skupiny, se kterými se identifikovali – „... není divu, vracel-li se pak z táborů komunista roku 1933 komunističtější, než tam odcházel, Žid židovštější, a ve Francii žena příslušníka cizinecké legie přesvědčenější o hodnotě cizinecké legie; tyto kategorie, jak se jistě zdálo, jako by člověku slibovaly jistou poslední špetku předvídatelného zacházení, jako

¹⁶ Arendt, Hannah. *Původ totalitarismu I-III*, str. 415.

¹⁷ Bernstein, Richard J. *Proč dnes číst Hannah Arendtovou*, str. 31.

¹⁸ Arendt, Hannah. *Původ totalitarismu I-III*, str. 605.

¹⁹ Tamtéž, str. 606.

²⁰ Tamtéž, str. 606

by ztělesňovaly jakousi poslední, a tím i zcela základní právní identitu²¹ Zničení právní osoby však nebylo podmínkou naprosté nadvlády pouze pro obyvatele koncentračních táborů, ale také pro všechny obyvatele totalitního státu.

Druhým krokem totální nadvlády je zavraždění morální osoby v člověku. Alf Lüdtke ve svém mikro-historicky zaměřeném článku *The Appeal of Exterminating "Others": German workers and the limits of resistance* studuje dopisy německých vojáků jejich předválečným zaměstnavatelům a upozorňuje na to, že tito muži, ač indoktrinováni a silně ovlivněni propagandou, měli vždy na výběr, zda své rozkazy vykonají nebo nikoliv. I přes tlak nacistického režimu, který na ně byl kladen každý den, si tvořili svoji vlastní brikoláž názorů, osobních zájmů a propagandistických informací.²² Je zde tedy náznak prostoru, který byl těmto německým pracovníkům k dispozici, když se měli rozhodovat o svém vlastním přesvědčení. V každodenním životě se toto rozhodnutí projevovalo také, „...každý den se pracovníci jednotlivě rozhodovali, jak vykonat svoji práci, kdy nebo jak se na koho obrátit zády. Těm, kteří tato rozhodnutí museli činit znovu a znovu to nebylo ničím víc než rutinou.“²³ Příklad, který popisuje Lüdtke, se ale týká pouze lidí, jejichž život byl, alespoň částečně, zachován.

Život lidí, kteří patřili do skupin státem prohlášených za nežádoucí se lišil, a prostor pro jejich rozhodování se značně zmenšil. Svědomité rozhodování pro ně bylo znemožněno odříznutím morální osoby od možnosti individualistického východiska – veškeré rozhodování svědomí se stalo dvojznačné a sporné. „Jestliže člověk stojí před alternativou vyzradit a tím zabít své přátele, nebo poslat na smrt svou ženu a děti, za něž je v každém směru zodpovědný, jestliže dokonce sebevražda by znamenala bezprostřední zavraždění vlastní rodiny – jak se má rozhodnout?“²⁴ V těchto podmínkách svědomí přestává být adekvátní. Totalitní režimy ničí možnost konat i vnímat tradiční dobro tím, že zapojují oběti do zločinů: „...příslušníci SS zaplétali vězně koncentračních táborů (...) do svých zločinů tím, že na ně přenášeli zodpovědnost za rozsáhlou část administrativy, konfrontovali je tak s beznadějným dilematem. Pointou těchto procesů bylo rozmazat linii mezi pronásledovatelem a pronásledovaným – mezi vrahem a obětí.“²⁵

²¹ Arendt, Hannah. *Původ totalitarismu I-III*, str. 608.

²² Srov. Lüdtke, Alf. „*The Appeal of Exterminating 'Others': German Workers and the Limits of Resistance*“. *The Journal of Modern History*, roč. 64, 1992, s. S46–67. JSTOR. S46–67, str. 49.

²³ Lüdtke, Alf. „*The Appeal of Exterminating 'Others'*“, str. 48.

²⁴ Arendt, Hannah. *Původ totalitarismu I-III*, str. 611.

²⁵ Arendt, Hannah. *Původ totalitarismu I-III*, str. 611.

Zničení mravní osoby tkví ve zničení svědomitého, morálního, svobodného jednání, což má několik důsledků: již není prostor pro námitky svědomí. Lidské svědomí již není adekvátní pro rozhodování v podmínkách, ve kterých se nachází člověk v táboře.

Neustálý boj o život navíc ničí lidskou solidaritu, a vede k izolaci. Lidé se již nedokáží dostatečně postarat sami o sebe, a starat se v táborech o druhé může být starostí, na kterou člověk nemá energii. Elie Wiesel v knize *Noc* popisuje přesně tento proces, když se svým otcem po dlouhém pochodu dojdou do Buchenwaldu, kde jeho zesláblý a nemocný otec ztrácí sílu a jsou s Eliem rozděleni. Když se jej Elie vydává hledat, popisuje své pocity: „Přesto se mi do mysli vkradla myšlenka: Kéž bych ho nenašel! Kdybych byl zbaven této zodpovědnosti, mohl bych použít všechnu svou sílu v boji o vlastní přežití, starat se jen o sebe... Okamžitě jsem se zastyděl, styděl jsem se za sebe navždy.“²⁶ I přes tuto možnost se zbavit starostí Wiesel vyjadřuje, že měl o otce starost a tuto pohnutku v sobě odsuzoval. Když jeho otec umírá, Wieselův život tím ztrácí jakýkoliv smysl. I přesto, jeden z pocitů, které po smrti svého otce zažívá je pocit úlevy.

Posledním důsledkem je zapojování se do zločinů. Vězni se musejí podílet na činnostech v táboře, na těch méně i více nelidských, což v jejich myslích znamená, že jsou spolupachateli.

Třetím a finálním krokem k vytvoření „živých mrtvol“ – totálně podrobených, je zbavení lidí jejich jedinečných identit. „Metod, jak se vypořádat s touto jedinečností lidské osobnosti je mnoho. (...) Začínají hrůznými podmínkami v transportech do táborů, tím, že do dobytčích vagónů jsou namačkány stovky lidských bytostí, úplně nahých, nalepených jedna na druhou (...), pokračují po příjezdu do tábora dobře organizovaným šokem prvních hodin, vyholením hlavy, groteskním táborovým oblečením, a končí naprosto nepředstavitelným trýzněním dávkovaným tak, aby nezabilo tělo, rozhodně alespoň ne rychle.“²⁷

Toto nepředvídatelné a zdánlivě nesmyslné mučení a trestání mělo za následek ústup lidské spontaneity. Navíc člověk nemohl aplikovat rozum na každodenní dění v táboře, neboť obecná logika, že provinění vede k trestu, zde již neplatila. V táborech docházelo k „...chladné a systematické destrukci lidských těl, vypočítané na zničení lidské důstojnosti: smrti se vyhýbali nebo ji donekonečna odsunovali.“²⁸

²⁶ Wiesel, Elie, et al. *Night*. First Edition of this Translation, Hill and Wang, 2006, str. 106.

²⁷ Arendt, Hanna. *Původ totalitarismu I-III*, str. 612.

²⁸ Arendt, Hannah. *Původ totalitarismu I-III*, str. 613.

Když se provedení prvních dvou kroků úspěšně povede, je již skoro jisté, že se povede i třetí, tedy že člověk bude zbaven své individuality.

3. Zničení morální osoby

Nyní se budu více do hloubky věnovat druhému momentu totalitarismu, zničení mravní osoby v člověku. Je to tento proces, který v člověku mění a ničí jeho dosavadní morální zásady a vede ke změně samotné lidské přirozenosti.

Hannah Arendtová jako důležitý aspekt rozpadu morální osobnosti zmiňuje znemožnění mučednictví. Mučednictví, obětování se pro druhého či pro nějaký vyšší cíl, znamená připsání určitého významu smrti a mučení. Je to zaručení toho, že utrpení mělo svůj smysl. Tím, že tomuto bylo zamezeno, zanikla poslední možnost dát smrti význam. Lidé již neměli zaručeno právo na vzpomínku, „...samozřejmé uznání faktu, že všichni jsme lidé (a pouze lidé). (...) Koncentrační tábory tím, že udělaly samu smrt anonymní (že znemožnily zjistit, je-li nějaký vězeň mrtev, nebo živ), oloupily smrt o její význam konce naplněného života.“²⁹ V podstatě byla smrt jedinci odcizena, potvrzovala jeho nedůležitost a neexistenci, o jejíž ultimátní dosažení se totalitní stát pokoušel. Smrt se ze symbolu zakončení cesty života stala symbolem toho, že totalitní systém vyhrál, že ani smrt samotná již nemá význam.

Hlavním prvkem, který ničil mravní osobu v lidech však byla nemožnost volby, nebo spíše nemožnost morální volby. Totalitní táborový systém nutil vězně se zapojovat do procesů, ke kterým v táborech docházelo – ať se již jedná o diskriminaci, násilí nebo napomáhání v likvidaci. V takových situacích byla část odpovědnosti přenášena na ty, kdo je, byť z donucení, vykonávali. Lidé sice měli na výběr, ale jejich výběr byl pomoci sobě či osobě blízké na úkor jiných, nebo nepomoci vůbec nikomu. Taková volba přinášela morální dilema, ať si člověk vybral kteroukoliv z možností.

Cílem gestapa zde bylo jednak odvracet nenávist od skutečných viníků, jich samých, a jednak rozmazávat linii mezi pronásledovatelem a pronásledovaným.³⁰ Ve výsledku pak vězni mají pocit morálního úpadku a viny nehledě na svá rozhodnutí, ani na záměr, se kterým jej učinili.

K problému morálky se Arendtová vyjadřuje v knize *Eichmann v Jeruzalémě: Zpráva o banalitě zla*, a později v přednášce *Myšlení a úvahy o morálce*. Zde Arendtová rozebírá fenomén banality zla, který je dle mého názoru pro popis morálního rozpadu relevantní. Pojem banality zla vyjadřuje bezmyšlenkovitost a absenci myšlení, která u lidí jako byl

²⁹ Tamtéž, str. 610.

³⁰ Srov. Tamtéž, str. 611.

například Adolf Eichmann vedla k vykonání činů, které zajistily existenci holokaustu. Myšlení zde důrazně odlišuje od poznání a touhy po vědění. Myšlení je jakýsi dialog v našem vědomí, když se vztahujeme k momentálně nepřítomným věcem, a přemýšlíme nad nimi. Nutno podotknout, že podle Arendtové neschopnost myslet není hloupost: „vyskytuje se i u velmi inteligentních lidí...“³¹ Arendtová také říká, že příčinou konání strašlivých činů není to, že lidé jsou ze své podstaty zlí.

Když člověk nemyslí, pevně přijímá všechna předepsaná pravidla chování, navíc je chrání před kritickým myšlením a zkoumáním. „Lidé si potom tolik nezvyknou na obsah pravidel, jejichž bližší zkoumání by je uvádělo ve zmatek, ale spíše si zvyknou na vlastnění pravidel, kterým jsou jednotlivosti podřízeny. Jinými slovy lidé si nikdy nezvyknou rozhodovat se.“³² Je pak snadné měnit společenská a politická pravidla, hodnoty a normy. Lidé je přijmou, protože nejsou navyknutí na zkoumání jejich obsahu, nýbrž na jejich prostou přítomnost. Adolf Eichmann a jeho poválečné přijetí skutečnosti, že se podle nových zákonů dopustil zločinů, je toho příkladem. Opět pouze přijal nové zákony, nová pravidla a hodnoty.

Tento fenomén se ovšem v textech Hanny Arendtové vztahuje především k občanům totalitních států, zvláště pak těch, kteří se více či méně podíleli na holokaustu. Oběti v koncentračních a vyhlazovacích táborech sem nepatřili, nebo alespoň ne explicitně.

Myšlení je všudypřítomnou schopností každého. Podobně neschopnost myslet „...není ‚výsadou‘ té většiny, která nemá dostatek duševních schopností, nýbrž je všudypřítomnou možností každého (...), aby se vyhnul vztahu k sobě samému...“³³. Člověk, který nejedná ze zášti a není špatný, avšak nemá žádné zvláštní motivy, je schopen nekonečného zla. Navíc tím, že toto zlo je nemotivované, neuvědomělé, na rozdíl od zločince jednajícího s úmyslem tento člověk nikdy nepocítí výčitky svědomí. Arendtová tvrdí, že myslet a toužit po vědění jsou dvě různé věci, z nichž první nemá ve společnosti své místo, kdežto touha po vědění ano, protože v té je myšlení samotné používané jako nástroj pro daný účel, nikoliv samo pro sebe, kdy přináší pouze překážky v úsudcích. Myšlení se dostává z okraje politického života pouze v případech krize.³⁴ Zároveň je zde zdůrazněno, že úkolem myšlení není určovat hodnoty, ale spíše podryvat a zpochybňovat ty dosavadní. Myšlení je jakýmsi vybočením

³¹ Arendt, Hannah. *Thinking and Moral Considerations: A Lecture*. Social Research 38, č. 3 (1971): 417–46.A, str. 6.

³² Tamtéž, str. 17.

³³ Tamtéž, str. 24.

³⁴ Srov. Tamtéž, str. 24-26.

z masové víry daným pravidlům, v masové společnosti se stává schopností posuzovat jednotlivosti nezávisle na obecně přijímaných normách.

„Schopnost posuzovat jednotlivosti (jak ji odhalil Kant), ona schopnost říci ‚toto je špatné‘, ‚toto je krásné‘ atd., není totožná se schopností myslet. Myšlení se zabývá neviditelným, reprezentací věcí, které nejsou přítomné; soudnost se vždy týká jednotlivostí a konkrétních věcí.“³⁵ Myšlení a soudnost jsou tedy dvě různé věci, z nichž soudnost je nezamýšleným důsledkem myšlení – uskutečňuje jej, zhmotňuje jej ve světě jevů, je projevem proudu myšlení. Z myšlení tedy vyvstává schopnost rozlišit, co je dobře a co špatně, naše soudnost.

Jestliže člověk nemyslí, pouze přijímá pravidla a hodnoty určené někým jiným, jeho soudnost se nemůže správně projevit, nemá z čeho vzniknout. Bez myšlení soudnost nemůže existovat.

Tyto poznatky by již šly vztáhnout na každého člověka, včetně těch, uvězněných v koncentračních táborech. Jak jsem již výše v této kapitole napsala, v koncentračních táborech se svědomí stalo neadekvátním. Soudnost již nebyla schopna člověku podat relevantní odpověď na morální otázky každodenního života. Ne proto, že člověk nemyslel, ale proto, že názor na danou věc realitu nijak nezměnil. Člověk musel činit rozhodnutí, jehož výsledek byl v každém případě proti jeho vlastnímu úsudku.

³⁵ Arendt, Hannah. *Thinking and Moral Considerations*, str. 26.

II. Bruno Bettelheim

1. Kontext díla a jeho teorie

Bruno Bettelheim byl rakouský psycholog známý svou prací s emočně narušenými dětmi. Narodil se v roce 1903 ve Vídni, později studoval filosofii a historii umění na Vídeňské univerzitě. V únoru roku 1938 získal se svou disertační prací o estetice doktorát.³⁶ V témže roce byl za svůj židovský původ uvězněn v německých koncentračních táborech Dachau a Buchenwald. Bettelheim byl po roce z tábora propuštěn a emigroval do USA, tam také dostal práci jako výzkumný asistent a později jako profesor psychologie. Nadále se věnoval své práci jako psycholog dětí.

O své zkušenosti z táborů napsal knihu *The Informed Heart*, jejíž část byla přeložena do češtiny a stojí jako samostatná kniha s názvem *Lidé nejsou mravenci postřehy psychoanalytika z koncentračního tábora*. Z této knihy budu v rámci této práce čerpat, neboť Bettelheim v ní popisuje a analyzuje sebe samého i své spoluvězně, jejich chování a procesy, které ho utvářely. K této analýze používá psychoanalytické postupy, které se naučil v rámci svého vzdělání na univerzitě. Bettelheimova kniha je někdy brána jako pokus o překonání a ovládnutí jeho traumatu, které si z táborů přinesl.³⁷

O lidech v koncentračních táborech Bettelheim mluví jako o lidech v „extrémní situaci“.³⁸ Podobně jako Hannah Arendtová artikuluje určité cíle, které podle něj gestapo mělo: „...vězně zlomit jakožto jednotlivce a proměnit je v poslušnou masu, od níž nemohl vzejít žádný individuální ani skupinový pokus o odpor.“³⁹ Jedním z dalších cílů bylo podmanit si zbytek populace, ať už použitím vězňů koncentračních táborů jako rukojmí nebo odstrašujících případů.⁴⁰

Bettelheim píše, že aby svou mysl ochránil před těmito destruktivními prvky, uchýlil se ke zkoumání a analýze chování sebe i jiných. „Nikoliv nestranná zvědavost, nýbrž životně důležitý zájem o sebe sama mě přiměl zkoumat své vlastní chování a chování, kterého jsem

³⁶ Pytell, Timothy. „*Extreme Experience, Psychological Insight, and Holocaust Perception: Reflections on Bettelheim and Frankl.*“ *Psychoanalytic Psychology*, roč. 24, č. 4, říjen 2007, s. 641–57. DOI.org (Crossref), <https://doi.org/10.1037/0736-9735.24.4.641>, str. 643.

³⁷ Pytell, Timothy. „*Extreme Experience, Psychological Insight, and Holocaust Perception*“, str. 647

³⁸ Srov. Bettelheim, Bruno. *Lidé nejsou mravenci postřehy psychoanalytika z koncentračního tábora*. 1. vyd. Praha: Portál, 2021, str. 9.

³⁹ Tamtéž, str. 11.

⁴⁰ Srov. Tamtéž, str. 11

si všímal okolo sebe. Pozorovat a snažit se pochopit, co jsem viděl, bylo prostředkem, jenž se mi spontánně nabízel jako způsob, jak sebe sama přesvědčit, že můj vlastní život má ještě nějakou hodnotu, že jsem ještě neztratil veškerý zájem o to, co mi kdysi dodávalo sebeúctu. A to mi pomohlo život v táborech vydržet.⁴¹ Bettelheim mluví o změnách v myšlení a o obavách ze ztráty rozumu. To ho vedlo k otázkám k sobě samému – snažil se pochopit, které věci v jeho prostředí zapříčiňují tyto změny a podobně, co působí na jeho spoluvězně. Tímto procesem nejenomže mohl zaměstnat svou mysl v nesnadných chvílích, ale také tím získával pocit sebeúcty, který mu v táboře pomohl přežít.

Jako první důležitý mezník procesu podmanění si člověka v táborech Bettelheim zmiňuje táborovou iniciaci – první mučení, které kdy mnoho z jeho nových obyvatel zažilo, v nich zanechalo trauma. Reakce vězňů na toto trauma kategorizuje do tří skupin: reakce nepolitických vězňů středních tříd, politických vězňů a zločinců.⁴²

Lidé ze středních tříd, kteří se proti režimu nijak nestavěli, reagovali na šok nejhůře. „Nedokázali pochopit, proč jsou perzekuováni právě oni, kteří zákony vždy bez jakýchkoliv námitek dodržovali.“⁴³ Z tohoto důvodu, nezvyku odporovat režimu, ani v táborech nebyli tito vězni schopni vymezit se proti svým utlačovatelům. Jejich sebeúcta tím zanikala. V jejich myslích perzekuce samotná nebyla problémem, oni jako její oběť však ano.⁴⁴ Bettelheim vysvětluje, proč pro tuto skupinu byla morální destrukce snazší než pro ostatní: „...jejich sebeúcta vycházela z postavení a úcty související s jejich pozicí, byla podmíněna jejich prací, tím, že byli hlavou rodiny, nebo podobnými vnějšími faktory.“⁴⁵ Většina lidí patřící do střední třídy tyto věci s nástupem do tábora ztratila. Vymizeli u ní také vlastnosti, které byly mimo tábor shledávány pro ni žádoucí – slušnost, sebeúcta – a naopak se u ní rozvinuly ty nežádoucí, jako malichernost, hašteřivost, sebelítost. Často to byla právě tato skupina vězňů, která se s pobytem v táborech vypořádávala nejhůře.

Pro politické vězně samotné uvěznění nebylo šokem tak velkým, neboť perzekuci očekávali. Trpěli, avšak necítili se poníženi svým obviněním, tak jako skupina předchozí.⁴⁶

Nejméně se šok ze zatčení dotýkal zločinců, kteří se v táborech projevovali škodolibě a negativně. V jejich očích byla změna jejich vlastního postavení vůči lidem, kteří byli

⁴¹ Tamtéž, str. 12.

⁴² Srov. Tamtéž, str. 20.

⁴³ Bettelheim, Bruno. *Lidé nejsou mravenci*, str. 21.

⁴⁴ Srov. Tamtéž, str. 21

⁴⁵ Tamtéž, str. 21.

⁴⁶ Srov. Tamtéž, str. 23.

obvykle sociálně výše postavení, změnou pozitivní. Hannah Arendtová je popisuje jako aristokracii táborů⁴⁷, Bettelheim dodává, že se ochotně stali nástroji SS.⁴⁸

V kapitole s názvem *Masové chování* jsou popsány procesy, které vedly k odlidštění a k následné změně mentality vězňů, ke které v táborech docházelo. Dachau a Buchenwald reprezentují dvě fáze národního socialismu. Dachau, dřívější, méně krutou, lidštější, tedy méně dokonalou formu. V Buchenwaldu později vznikla snaha brát lidi jako skupinu, masu, neodlišovat jedince – to vedlo k tomu, že národní socialismus a jeho procesy zde nabyly formy krutější, odlidštěné, „dokonalejší“.⁴⁹ Když se v Dachau vězeň pokusil nést menší kámen místo většího, trpěl pak za to, ale v Buchenwaldu byla trestána celá skupina i s předákem.⁵⁰

Zredukovat vězně na masu se nesnažilo pouze samotné SS, ale i vězni. Kruté tresty a podmínky „...vytvářely situaci, s níž se vězeň jakožto jednotlivec nemohl úspěšně vyrovnat. Proto musel jedinec zmizet v davu. (...) Jako by vzdát se existence jakožto jedinec a stát se součástí davu představovalo způsob poskytující vyšší šanci na přežití, pokud ne pro jednotlivce, tak alespoň pro skupinu.“⁵¹ Jediný způsob, jak si však bylo možné zachovat nějakou lidskou svobodu a tím i svoji lidskost je podle Bettelheima nevytěšňovat své pocity vjemy, být si vědom svých pocitů, i když jednat podle nich nelze. To však v masovém myšlení nebylo možné, zde člověk trpěl rozštěpením osobnosti ve dvojí – pozorovatel a subjekt. Toto odosobnění sice člověku pomáhalo přežít fyzicky, ovšem jeho sebeuvědomění, sebeúcta i morální hodnocení byly zničeny.⁵² Člověk si pak pro zachování své osobnosti, i když alespoň částečně, musel vyvinout obranné mechanismy, které však v mnoha případech kompromitovaly schopnost člověka zachovat si svůj smysl pro morální hodnocení a rozlišování „dobrého a špatného“.

2. Mentální procesy

V kapitole *Chování v extrémních situacích: obranné mechanismy*⁵³ jsou popsány způsoby, kterými se vězni přizpůsobovali životu v táborech, aby v nich dokázal přežít. Již od počátku v nich fungovala jakási hierarchie – první, která se vytvořila vězni samotnými přirozeně – ta pomáhala některým v přežití tím, že se mohli zařadit do skupiny. Druhá, jejíž

⁴⁷ Viz Arendt, Hannah. *Původ totalitarismu I-III*, str. 406.

⁴⁸ Srov. Bettelheim, Bruno. *Lidé nejsou mravenci*, str. 24.

⁴⁹ Srov. Tamtéž, str. 35.

⁵⁰ Srov. Tamtéž, str. 35

⁵¹ Bettelheim, Bruno. *Lidé nejsou mravenci*, str. 37.

⁵² Srov. Tamtéž, str. 36–39.

⁵³ Tamtéž, str. 73.

vznik byl podporován členy SS, podporovala elitářství některých vězňů. „V praxi fungování vězeňské elity dokazovalo, že hrstka esesmanů může skutečně řídit desítky tisíc nepřátelských vězňů, dokonce může vězně přimět k tomu, aby pracovali a kontrolovali druhé, aniž by kdy začali být nebezpeční.“⁵⁴ V tomto ohledu podle Bettelheima nezáleželo na tom, z jaké třídy člověk byl, tlaku ze strany SS stejně nakonec podlehnul. Navíc vězni, kteří získali jakoukoliv moc náhle měli možnost poskytnout někomu ochranu, což bylo v táboře velmi cenné. Nesměli však přestat být užiteční pro SS, aby tuto moc neztratili. Z tohoto důvodu vězni byli často krutější než samotné SS. V táborech se takto budovala elita, táborová aristokracie, se kterou se vyplatilo mít dobré vztahy.⁵⁵

Moc se nabízela jednak vězňům, kteří byli nějakým způsobem v lepší pozici než ostatní, sem patří skuteční zločinci, kteří v táboře byli za nějaký specifický čin, ne pro svou podstatu. Nebo určitá kontrola připadala gestapem vybraným jedincům, kteří měli na starost například pracovní skupiny. Moc vězeňských předáků byla ambivalentní, sice mohla pomoci lidem, které daný vězeň vybral, bylo to však za cenu zhoršení podmínek či přímo likvidaci někoho jiného. „A tak se přihodilo, že některé politické skupiny utvořené proto, aby chránily spoluvězně, nakonec plně, byť s těžkým srdcem, spolupracovaly na vyhlazování tisíců...“⁵⁶

Všichni vězni toužili po autonomii a sebeúctě, dvou věcech, o které je tábory systematicky připravovaly. Mít v táboře moc znamenalo dočasně cítit, že tyto věci člověk má, neboť projevit moc bylo považováno za nezávislou činnost, projev svobody. Vězni, měli-li možnost ovládat druhé, činili jim bezpráví, aby zapomněli na to své a na svou nesvobodu.

Předtím, než se vězni v táborech stačili zorganizovat do skupin, musel se každý se svou situací vyrovnávat sám. Lidé si vytvořili různé mechanismy, které závisely na jejich předešlém životě, jejich individuálních podmínkách v táboře, nebo jednoduše na jejich pozici. Bettelheim uvádí, že „zkušenosti z táborů, které zůstaly v mezích normálního referenčního rámce vězňovy životní zkušenosti byly vězněm zvládnány pomocí normálních psychologických mechanismů. Jakmile zkušenost překročila tento referenční rámec, normální mechanismy již nebyly schopny adekvátně pomoci a byla potřeba nové psychologické mechanismy.“⁵⁷

⁵⁴ Tamtéž, str. 75.

⁵⁵ Viz Tamtéž, str. 75-76.

⁵⁶ Srov. Bettelheim, Bruno. *Lidé nejsou mravenci*, str. 79.

⁵⁷ Bettelheim, Bruno. "Individual and mass behavior in extreme situations." *The Journal of Abnormal and Social Psychology*, 38(4), 1943. 417–452. <https://doi.org/10.1037/h0061208>, str. 433.

Tyto mechanismy začaly vznikat již při transportu do táborů, kde byly podmínky naprosto mimo obvyklý referenční rámec. Lidé byli psychicky i fyzicky týráni, připraveni o schopnost odolávat gestapu. Vězni se již při těchto transportech stali nepřítomnými, lhostejnými – jako by to, co se jim dělo, se skutečně nedělo jim. Toto pokládalo základ štěpení osobnosti, o kterém Bettelheim následně mluví v kapitole *Masové chování*.

Mnoho politických vězňů si dávalo za vinu rozmach nacionálního socialismu. Postupem času však s takovými výčitkami již v táborech nedokázali žít, museli začít své zatčení racionalizovat tím, že byli dost důležití na to, aby byli zatčeni. Jejich výčitky se změnily na jakýsi pocit vlastní důležitosti. Vězni pak nabývali pocitu, že jsou uvězněni, aby pykali za druhé. Vedlo k tomu to, že sice nevěděli, za co přesně jsou zatčeni, ale věděli, že jsou součástí perzekuované skupiny.⁵⁸ Tedy měli pocit, že jsou z ní vybráni a pykají jako její zástupci. Tím sami sobě racionalizovali své antisociální chování, kterému špatné podmínky v táborech ještě přispívaly. Zde se objevuje motiv mučednictví – vězni měli pocit, že se obětují pro druhé. Trpěli za ty, kteří zůstali doma, v normálním životě.

K tomuto motivu se také pojí to, že lidé v táborech zažívali ambivalentní pocity vůči své rodině, která v táboře nebyla. Měli pocit, že pobytem v táborech odpykávají své předešlé chyby, či chyby svých blízkých. Je zde uveden příklad vězně, který byl za něco pokárán a jeho odpověď byla, že jeho pochybení není skutečné a že „...se nyní nepočítá, protože ti, jimž tím ublížil, si užívají svobodu, kdežto on trpí v táboře“.⁵⁹ Tento obranný mechanismus poskytoval pocit nevinnosti a nedotknutelnosti. Vinili pouze okolí a vzdávali se odpovědnosti – první pouze v konkrétních situacích, ale postupem času již nebrali žádnou odpovědnost, ani tu morální. Vězni byli izolováni od svého normálního života, od svých rodin, a kromě velmi omezené možnosti dopisování neměli možnost se s nimi spojit, ani být jejich součástí. Přerhávala se pouta, která vězni dříve měli, a nebyla nahrazována novými, například přátelskými pouty. Navázat a udržet přátelství bylo v táborech téměř nemožné, emoční síly k tomu potřebné byly často plně vyčerpané obrannými mechanismy.⁶⁰ Navzdory všem podmínkám však bylo v některých případech v táboře možné si vybudovat pozitivní vztah s druhými, přátelství vznikala. V takových případech se vězni mezi sebou podporovali, snažili se si vyměňovat názory, konverzovat a chránit své přátele.

Emoční vyčerpání se projevovalo i v paměti. Člověk zapomínal na incidenty a věci v táboře, neboť pamatovat si je a myslet na ně bylo emocionálně vyčerpávající. Co si však

⁵⁸ Srov. Bettelheim, Bruno. *Lidé nejsou mravenci*, str. 86.

⁵⁹ Bettelheim, Bruno. *Lidé nejsou mravenci*, str. 87.

⁶⁰ Viz Tamtéž, str. 88-91.

vězni často pamatovali byla fakta, která po nich někdo chtěl. Pouze to, co nesouviselo s momentální situací bylo možno v mysli udržet. Mimo to však lidé také zapomínali na detaily ze svého života mimo tábor – to pro ně bylo zdrcující. Nejen, že se cítili odříznutí, navíc se ještě zdálo, že si na svůj bývalý život pamatují méně a méně. To bylo pro ně známkou toho, jak hluboko v táborech klesli.

Dalším procesem, který pomáhal vyrovnat se s životem v táborech, bylo odsuzování a znechucenost druhými vězni. Tento postoj byl důležitý zvláště když se jednalo o muslimany, chodící mrtvoly.

Primo Levi je popisuje jako lidi, kteří byli slabí a nepřizpůsobiví. Za to si vysloužili přezdívky muslimani/múzlmáni „Podlehnutí je to nejjednodušší; stačí vykonávat všechny příkazy, které člověk dostane, jíst jenom holý příděl a dodržovat pracovní a táborovou disciplínu. Zkušenost prokázala, že jenom výjimečně lze tímto způsobem přežít déle než tři měsíce. Příběh všech múzlmánů, kteří šli do plynu, je stejný, nebo lépe řečeno není žádný; sestoupili po svahu až na dno, stejně přirozeně, jako se potoky stékají do moře. Byli pro svou vrozenou neschopnost, smůlu nebo z nějakého jiného banálního důvodu přemoženi dřív, než se mohli podmínkám v táboře přizpůsobit. (...) ...jejich těla zeslábla a nic je nemohlo zachránit před selekcí nebo smrtí z vysílení. Jejich život je krátký, ale je jich nekonečně mnoho: to oni, Muselmänner, potopení, tvoří jádro tábora; to oni, anonymní, neustále obnovovaná a stále stejná masa ne-lidí, mlčky jdou a trpí, neboť v nich pohasla božská jiskra a jsou už příliš prázdní, aby doopravdy trpěli. Člověk váhá, má-li je nazvat živými, a váhá, má-li nazvat smrtí jejich smrt, které se nebojí, protože jsou příliš vyčerpaní, aby si ji uvědomovali.“⁶¹

Člověk musel zahnat obavu z toho, že skončí stejně. Vězni si pocity znechucení racionalizovali tvrzeními, že muslimani přenášejí nemoci, kradou, a rozšiřují zoufalství – což bylo jako jediné tvrzení nejspíše pravdivé. Lidé ve vyšších pozicích si tímto definitivně zamezili v pocíťování soucitu či empatie vůči ostatním vězňům, zvláště vůči těm, kteří byli v táborové hierarchii níže.

Podobně vězni často museli dávat průchod agresi, kterou cítili. Míst, kam ji však mohli směřovat moc nebylo, většinou tedy byla mířená vůči menšinovým skupinám, které se nemohly bránit a v táborových hierarchiích byly obvykle až úplně dole.⁶²

⁶¹ Levi, Primo. *Je-li toto člověk*. Přeložil Jiří Daniček, Vyd. 1, Sefer, 1995, str. 95.

⁶² Srov. Bettelheim, Bruno. *Lidé nejsou mravenci*, str. 111.

3. Rozpad morálky

Všechny psychické mechanismy, které jsem zmínila v předchozí kapitole, sloužily k tomu, aby si vězni zabezpečili svůj život, svoji sebeúctu, postavení, nezávislost v jednání a dospělost. Bettelheim sám však píše, že mnoho z nich, ač mělo sloužit k zachování osobnosti a úsudku, často kompromitovalo osobnost nějakým jiným způsobem. „Zdá se, že instituce, jakou je koncentrační tábor, neumožňuje žádné skutečně úspěšné obranné mechanismy – jediným způsobem, jak se jí dá do nějaké míry nepodrobit, by bylo ji zničit.“⁶³ Obranné mechanismy a činy tak sice v některých aspektech pomohly, ale vždy za určitou cenu. Například racionalizace, kterými si vězni ospravedlňovali odlišení se od ostatních vězňů, kdy jim připisovali negativní charakteristiky a byli jimi znechuceni.

Reakce vězňů na podněty, se kterými by se setkali i v normálním životě, se držela jejich normálního referenčního rámce. Dostal-li vězeň trest, který by dostal mimo tábor, cítil se zahanbený, snažil se o něm nemluvit. Pokud ale trest rámeček přesahoval, museli vězni na vyrovnání s ním používat nově vytvořené mechanismy. Co se trestů týče: „člověk nesnášel ty hlídače, kteří ho kopali nebo fackovali, nebo slovně napadali mnohem více než toho, který člověka vážně zranil“.⁶⁴ Vězni byli zvláště citliví k trestům, které by dal rodič dítěti. Bylo pro ně normální, že rodič trestal dítě – ale když oni sami byli v roli dítěte, ničilo to jejich dospělý referenční rámec. Vězni se museli mentálně uchýlovat k dětským referenčním rámcům, neboť gestapo se je neustále snažilo ponižovat, nutilo je plnit nesmyslné úkoly a zmenšovat je, navíc vězni se museli oslovovat německými zájmeny určenými pro děti.

Nemohli již reagovat jako dospělí, ale jako děti: s hanbou, nezvladatelnými emocemi namířenými nikoliv na systém a na své uvěznění, nýbrž na člověka, který je trestal. Toto dětinské chování ještě více přispělo k morálnímu rozpadu. Kromě dětinského chování sem ale patří i ostatní psychické mechanismy, jimiž se vězni bránili táborové mentalitě. Některá z těchto chování se objevovala hned a postupně se zvyšovala jejich intenzita, některá se vyvinula s časem.

Na tyto snahy však často v táborech často nebyl čas ani energie – „po většinu času bylo třeba starosti o celistvost a integritu osobnosti obětovat v zájmu záchrany života. Také nebylo snadné rozhodnout, když měly psychické obranné mechanismy chránit jednoho na úkor druhého, nebo poznat, které z nich vlastně chrání.“⁶⁵

⁶³ Tamtéž, str. 129.

⁶⁴ Bettelheim, Bruno. „*Individual and Mass Behavior in Extreme Situation*“, str. 435.

⁶⁵ Bettelheim, Bruno. *Lidé nejsou mravenci*, str. 97.

Analýza chování, kterou Bettelheim v táborech provedl v mnoha případech ukazuje na rozpad normálních a dospělých referenčních rámců vězňů jako na jeden z hlavních důvodů pro jejich morální rozpad. Například návrat k dětskému chování zamezil lidem přijmout zodpovědnost sami za sebe.

Finální přizpůsobení se táborům je podle Bettelheima přijetí hodnot SS za své vlastní. Vězni přijali názor, že jsou ničím, nejnižší formou života – napodobovali pak fyzické i verbální agrese, v případě starých vězňů tyto agrese byly i horší než u zástupců SS.⁶⁶ V koncentračních táborech nebyl finálním produktem přizpůsobení se musliman, živoucí mrtvola, schránka bez obsahu, ale vězeň napomáhající gestapu v dosažení jeho cíle. Nejen rozpad vlastního individuálního smyslu pro dobro a zlo, ale také přijetí cizích názorů. Vězni však často nechtěli či nebyli schopni přiznat, že přijali nacistické hodnoty, a tak svá rozhodnutí racionalizovali. Jedním příkladem je argument, že napomáhat nacistům ve zbohatnutí vlastně znamená napomáhat střední německé pracující třídě. Často vězni přejímali praktiky hlídačů a propagovali je důsledněji, agresivněji než gestapo samotné. Tyto praktiky zahrnovaly rasovou diskriminaci, která byla vězňům koncentračních táborů před jejich zatčením cizí.⁶⁷ Častým důvodem k těmto změnám v hodnotách bylo, že návratem k dětskému referenčnímu rámci, se začalo na příslušníky SS nahlížet jako na otcovskou autoritu, jejíž uznání bylo potřeba získat.

Lidé v koncentračních táborech tedy museli aktivně vydávat úsilí, aby jejich osobnost zůstala celistvá a aby se jejich morální úsudek se značně nezměnil, málokdy bylo dost energie na to obojí udržet netknuté. Tím pádem buď byla morální osobnost lidí v přímém ohrožení, neboť nebyl prostor se jí snažit zachovat, nebo byla pouze částečně ničena ochrannými mechanismy. V obou případech však byla značně poznamenána.

3.1 Přejít ke ztrátě lidskosti a individuality

Dobrý život je Bettelheimem popsán jako soulad mezi protichůdnými snahami člověka. Snaha o autonomii se střídá se snahou o konformitu, svoboda se zodpovědností. V případě táborů by tímto souladem byla „osobní autonomie“ a „integrita“. Všechno život je pak možný jen díky kompromisu dvou protichůdných sil. Pokud je jedna z nich silnější, dobrý život přestává být možný – „pokud totální stát prosazuje svou nadvládu tak silně, že nezbyvá žádný prostor pro dosažení kompromisu v otázce základních potřeb jedince, pak může jedinec přežít jen tak, že zničí (či změní) svou společnost (...), pokud stát dosáhne

⁶⁶ Srov. Bettelheim, Bruno. „*Individual and Mass Behavior in Extreme Situations*“, str. 447.

⁶⁷ Srov. Bettelheim, Bruno. „*Individual and Mass Behavior in Extreme Situations*“, str. 450.

naprosté nadvlády nad jedincem, dokonalé dosažení jeho cílů se rovná zničení jedince.“⁶⁸ Naprostá nadvláda totalitního státu je tedy úplným zničením jedince. Bettelheim tvrdí, že lidé, kteří se na totalitní vládě a jejím systému podíleli, nebyli jako jedinci zničeni, neboť stát jim činil ústupky – dosahovali kompromisu. Zato však tito lidé byli zničeni ve smyslu své lidskosti. Uvádí zde příklad Rudolfa Hösse, který odložil svou osobní existenci a stal se živou mrtvolou. Od postu muslimana jej dělilo pouze ošacení a jídlo.

Bettelheim v souvislosti s omezenou snahou vězňů bojovat s SS zmiňuje, že většina vězňů se proti režimu pokusila bojovat již před svým zatčením. V táborech už pak byli lidé buďto mrtví, nebo vyčerpaní.⁶⁹ Navíc vězni v sobě měli spoustu negativních emocí jako vzteku a agrese, které nemohli navenek vyjadřovat. Měli pak strach, že se jejich vztek dostane na povrch – aby své emoce udrželi na uzdě, museli si představovat táborové hlídače jako extrémně nebezpečné a kruté, aby strach z nich stačil na zkrocení agrese.

Určitá míra těchto negativních emocí se dala ventilovat ve sporech a boji mezi jednotlivými táborovými skupinami. Jedinými, kdo si své pocity nevybíjel, byli muslimani, kteří místo toho svoje negativní směřovali sami na sebe, podobně jako to dělali vězni vyhlazovacích táborů.⁷⁰

Stát se muslimanem byla jedna z věcí, kterou pobyt v táborech zamýšlel. Vězni byli instruováni nevnímat si ničeho, co se v táborech děje. Bettelheim popisuje, jak neschopnost pozorovat a vyvozovat vlastní závěry ničí schopnost mít nezávislou existenci, protože v normálním světě člověk přemýšlí, odůvodňuje si jevy každodenního života. To zde bylo znemožněno.

Zakázané bylo nejenom všimnout si a pozorovat, ale také nesměl emočně reagovat. Pocity vedly člověka při pohledu na týrání a bezmoc ke snaze pomoci, ta byla ale trestána ještě více. „Vědomí, že takováto emoční reakce se rovná sebevraždě, a nemožnost občas emočně nezareagovat, když člověk pozoroval, co se děje, ponechávalo jedinou možnost: nepozorovat, aby člověk nereagoval. Takže obě schopnosti, pozorovat i reagovat, musely být zablokovány, v zájmu sebezáchovy.“⁷¹ Viděl-li člověk co se děje okolo něj v táborech, musel aktivně potlačovat svoje morální citění a nereagovat. Kromě vnějších omezení se musel vězeň ovládnout a zdržet od vnitřní reakce, protože omezit se pouze zvenčí, jak píše Bettelheim, ne vždy fungovalo.

⁶⁸ Bettelheim, *Lidé nejsou mravenci*, str. 131.

⁶⁹ Srov. Tamtéž, str. 132.

⁷⁰ Tamtéž, str. 143

⁷¹ Tamtéž, str. 54

Toto je pak podle Bettelheima hlavním důvodem pro povolnost vězňů k napomáhání SS ve věci své vlastní zkázy. „Miliony lidí se podrobily vyhlazení, protože je metody SS donutily ho vnímat ne jako únik, nýbrž jako jediný způsob, jak ukončit situaci, v nichž již dál nemohli žít jako lidské bytosti.“⁷² Pokud došlo k takto rozsáhlému rozpadu osobnosti, vězni i po osvobození z táborů byly mnohdy navždy poznamenáni a nemohli již žít svůj život jako dřív.

Bettelheim dále konstatuje, že člověk by v situacích jako je tato, tedy v „extrémních situacích“ měl přijmout realitu a zaujmout k ní pevný postoj, ne „pokračovat v zajetých kolejích“⁷³, ne čekat co se bude dít. V takovém případě, pokud má člověk dost rozumu, v táboře si uvědomuje, že obranné mechanismy, kterými se chrání, jsou pro něj také destruktivní.⁷⁴

Tato část ukazuje, že pro přežití v táborech je nutné svou morálku a osobnost do určité míry změnit a přizpůsobit situaci, ať už jsou podmínky jakkoliv dobré. Když tak člověk neučiní, jeho osobnost se rozpadá a otevírá se tak cesta zničení individuality a lidskosti.

⁷² Tamtéž, str. 143.

⁷³ Tamtéž, str. 154.

⁷⁴ Viz Tamtéž, str. 144-157.

III. Srovnání teorií

1. Masy a masové chování

Hannah Arendtová tvrdí, že totalitarismus je možný pouze ve společnostech, kde se stranická politika změnila na ideologické pózy, třídy se rozpustily na masy a občanská odpovědnost podlehlá apatii.⁷⁵ Podle ní totalitní společnosti míří k uspořádání mas, nikoliv tříd.⁷⁶ Třídy jsou tvořeny na základě zájmů, určeny svým místem v procesu produkce – dodávají pocit společného členství.⁷⁷ Tradiční politické strany je do určité míry reprezentují. Masy představují ty, kteří kvůli nízké početnosti, nezájmu nebo kombinaci obojího nemohou být zařazeni do organizace politických stran. Masy existují ve všech zemích a skládají se z neutrálních, politicky nezaujatých lidí, kteří nejsou součástí žádné strany a nechodí k volbám. Tito lidé jsou zranitelní vůči vlivům totalitní vlády – když se totalitní vláda chopí parlamentu, „...masy nevyjadřují žádnou lítost; pro ně byl parlament vždy podvodem.“⁷⁸ Masa je stálým svědectvím neschopnosti moderních společností zapojit do formování tříd mnoho součástí populace.

Arendtová dává slovu masa ještě jeden význam. Je to pro ni produkt specifických podmínek. Tvoří pozůstatky všech sociálních vrstev, které vlivem náhlých geopolitických a ekonomických změn ztratily své společenské identity a emocionální návyky.⁷⁹

V Evropě se masy tvoří dvěma způsoby: první je náhodná a přichází po událostech první světové války. Sociální kalamita většinu tehdejšího třídního systému zničila, místo toho se objevila „...hrůzná negativní solidarita (...). Tato masa všeobecně nespokojených a zoufalých lidí prudce vzrostla v Německu a Rakousku po první světové válce kdy se k devastaci způsobené vojenskou porážkou přidala inflace a nezaměstnanost...“.⁸⁰ Masy spojoval pocit zrady a odpor vůči politickým stranám.

Druhý způsob časově předchází totalitární vládu a dochází k němu v zemích, které byly pod bolševickým vedením. Masy jsou zde výsledkem záměrného vymýcení všech nezávislých skupin a frakcí, „aby proměnil leninskou revoluční diktaturu v plnou totalitní vládu, musel Stalin nejprve vytvořit uměle atomizovanou společnost, k níž nacistům

⁷⁵ Srov. Baehr, Peter. „*The ‚Masses‘ in Hannah Arendt’s Theory of Totalitarianism*“. *The Good Society*, roč. 16, č. 2, 2007, s. 12–18. JSTOR, str. 12.

⁷⁶ Srov. Arendt, Hannah. *Původ totalitarismu I-III*, str. 437.

⁷⁷ Srov. Baehr, Peter. „*The ‚Masses‘ in Hannah Arendt’s Theory of Totalitarianism*“, str. 12.

⁷⁸ Baehr, Peter. „*The ‚Masses‘ in Hannah Arendt’s Theory of Totalitarianism*“, str. 12.

⁷⁹ Tamtéž, str. 12

⁸⁰ Arendt, Hannah. *Původ totalitarismu I-III*, str. 441.

v Německu dopomohly historické okolnosti“.⁸¹ K tomu Stalin směřoval tím, že likvidoval majitele pozemků, nezávislé rolnické odbory, rady, přizpůsobil si armádu a byrokracii, zbavoval se ředitelů továren a inženýrů. Vymýcení nepolitických společenských vazeb prostřednictvím této vlády teroru podpořilo odsuzování a přetrhávání přátelských a rodinných vazeb.

U obou těchto případů platí, že masy jsou charakterizovány sociální politickou okrajovostí – masy jsou jednotlivci ze všech společenských a intelektuálních zázemí, jedinci jsou většinou atomizováni nebo izolováni. Patří sem také zbyteční a nestabilní lidé, lidé bez individuality, přizpůsobiví i fanatičtí. Neustále opakující se hesla, ideje a teorie, které hlásá totalitní propaganda, se díky své pravidelnosti, stabilitě a struktuře masám zamlouvají, neboť ony samy strukturu a stabilitu postrádají. Totalita jim poskytuje určení, které jim chybí.⁸²

Masy nepoužívají své oči ani své uši, pouze svou představivost, která je zaujata čímkoliv, co je jednotné a konzistentní. To, co přesvědčuje masy, je právě jednotnost systému, jehož jsou součástí. Jsou náchylné na každou ideologii, která vysvětluje fakta jako pouhé příklady zákonů, přičemž vylučuje náhodné shody okolností. Totalitní propaganda tomuto účelu, tedy útěku od náhody k souvislosti, perfektně slouží.

Masy totalitarismu poskytují několik důležitých věcí. Poskytují sympatizanty, zastánce, připravené se všeho vzdát pro společný jejich zájem. Tito lidé jsou instrumentem totalitních projektů, v neustálém pohybu. „Totalitní hnutí si může uchovat moc pouze tehdy, pokud se hýbe a uvádí do pohybu vše kolem sebe.“⁸³ Tato hybná síla pohání všechny čistky, války, deportace a identifikace nových nepřátel ke zlikvidování.

Lidé, kteří se stávají obětmi systému jsou také součástí mas. Tím, že veškeré společenské vazby mezi lidmi jsou z velké části zpřetrhány a společenská struktura je oslabena, lidé se proti sobě dají poštvat a méně jeden druhého brání. Masy tímto způsobem neposkytují ze svých řad pouze sympatizanty, aktéry, ale také oběti, lidi, jichž se dá zbavit.

Třetí funkcí mas je domácí legitimita. Vztah mas k vůdci, který ospravedlňuje vše, co si totalitární vláda žádá. Jen toto umožňuje vůdci zůstat u moci. Podle Arendtové by totalitní vůdci nemohli zůstat přes všechny vnitřní a vnější krize zůstat u moci, kdyby neměli podporu a důvěru mas.⁸⁴

⁸¹ Tamtéž, str. 445.

⁸² Srov. Baehr, Peter. „*The ‚Masses‘ in Hannah Arendt's Theory of Totalitarianism*“, str. 13.

⁸³ Arendt, Hanna. *Původ totalitarismu I-III*, str. 430.

⁸⁴ Srov. Tamtéž, str. 429-430.

Bruno Bettelheim tvrdí, že důvodem pro tvrdé a nelidské zacházení s vězni byla snaha o dosažení určitých cílů.⁸⁵ Jedním z těchto cílů bylo zlomit vězně jako jednotlivce, přeměnit jej na součást masy, z níž nevyvstane individuální ani skupinový náznak vzdoru. Dalším cílem bylo rozšíření teroru do zbytku populace použitím vězňů jako rukojmích, také jako odstrašujících případů. V táborech byly často uplatňovány postupy, při kterých byla trestána celá skupina vězňů za čin jednoho z nich. Podle Bettelheima byla tato metoda nacisty používána, protože zapadala do anti individuální filosofie, jež byla v táborech prosazována.⁸⁶ V důsledku těchto postupů pak skupina kontrolovala jednotlivce, neboť bylo v jejím zájmu předejít trestu. Obavy z něj byly tak velké, že trestu samotného často nebylo potřeba. Skupina byla mnohokrát efektivnější než SS, protože čistě ze strachu byla schopná zajít dál a její tlak byl prakticky neustálý.

Zároveň však život ve skupině a spolupráci byl jednodušší než být sám za sebe.⁸⁷ Snášet nepříjemné věci bylo také lehčí, byl-li člověk s ostatními na jedné lodi. Vznikal tedy dav, masa lidí, kteří jednali pouze společně. Člověk se takto spojil s kýmkoliv, s kým byl v pracovní skupině či na ubikaci. Nic víc společného obvykle lidé neměli, neboť situace v táborech je vedla k tomu, aby se všech svých jednotlivých charakteristik zbavili.

V rámci totalitní společnosti mimo tábory musela vláda některým lidem ustupovat, aby mohla existovat. Například někteří lidé ještě stále potřebovali pocit úcty, a tak si cenili své tituly, které jim stát nechával. Toto by však podle Bettelheima mělo platit pouze do doby, než by vyrostla nová generace, která by již byla totalitním systémem vychována.

Cílem celého systému byla depersonalizace. To dokazuje například způsob usmrcování v táborech, kde byl význam smrti redukován, a s osobní minulostí či nějakou konkrétní událostí měla jen málo co dělat. Jednalo se o likvidaci, tábory sloužily jako továrny na smrt. V posledních letech byla jejich táborová vnitřní společnost dovedena skoro k dokonalosti, sloužila tedy jako finální prototyp nového státu „složeného z několika odlidštěných manažerů a miliónů odlidštěných otroků v područí jednoho charismatického vůdce, jedině ‚osoby‘, jediného, kdo byl skutečně naživu.“⁸⁸

Prototyp masového státu jednal s lidmi jako s pouhými věcmi, produkty, a všechny byly zaměnitelné a nahraditelné. Masový stát také lidi organizuje a reorganizuje, dokud každý nemá svoji kategorii, ve které je co nejpevněji zasazen. Ve státě se takto tvoří

⁸⁵ Srov. Bettelheim, Bruno. „*Individual and Mass Behavior in Extreme Situations*“, str. 418.

⁸⁶ Srov. Bettelheim, Bruno. *Lidé nejsou mravenci*, str. 35-37

⁸⁷ Srov. Bettelheim, Bruno. *Lidé nejsou mravenci*, str. 36.

⁸⁸ Bettelheim, Bruno. *Lidé nejsou mravenci*, str. 136.

hierarchie a třídy, každý má svoje přesně dané neměnné místo, aby neohrožoval nikoho na vyšším stupni, nikoho z elity tím, že se bude snažit dosáhnout vyššího postavení.⁸⁹

Masová společnost takto zatím existovala pouze v táborech, ovšem měla být rozšířena do celé totalitní společnosti.

Tento motiv je u Bettelheima podobný jako u Arendtové, ovšem rozdíl je v tom, kdy se u každého z autorů masu tvoří. Hannah Arendtová považuje masu za základní předpoklad totalitního státu, bez kterého by totalitní společnost nemohla existovat. V případě Bettelheimovy teorie se masu cíleně tvoří v koncentračních táborech. Táborový systém naschvál střídá pracovní skupiny, baráky, kde vězni bývají, aby se zamezilo vzniku vzájemných vtaů, což vznik mas podporuje. K tomu navíc vznikají jako produkt přizpůsobování na život v táborech. Jako obranný mechanismus, který později ve větším měřítku ovlivňuje chování vězňů. Skupinová a masová identita jsou zde bezpečnější než vlastní identita. Tábory jsou zde jakousi laboratoří, kde totalitní vláda zkouší vytvořit nejlepší verzi masové společnosti předtím, než ji začne vytvářet venku, v každodenní společnosti.

Toto se z velké části shoduje s tím, co píše Hannah Arendtová o koncentračních táborech a jejich funkci jako testovacích míst, laboratoří moci, kde může totalitní vláda zkoušet postupy, jak z lidí udělat nesvobodné, poslušné masu.⁹⁰ U obou autorů lze vyčíst, že vnímají tábory a jejich funkci jako jediného místa, kde je kvůli strašným podmínkám a prostředkům možné udělat lidský život zbytečný, na němž lidé ztrácí veškerou kontrolu a svobodu nad svým životem.

Zásadní rozdíl je pak v tom, že tento fenomén se podle Arendtové objevuje přirozeněji ještě před totalitarismem, který jej pak dotahuje do jeho finální formy. Bettelheim se o výskytu masové společnosti před koncentračními tábory nezmiňuje, stejně tak se nezmiňuje o masu jako o příčině nějaké společenské či politické změny. Jeho zájem je především o psychologické procesy, které se dějí jedinci – stát se součástí masu je zde jednou z nich. Bettelheim se zaměřuje na ničení a zpretrhání sociálních vazeb v rámci skupin a komunit, ke kterým kvůli přizpůsobování se táborům dochází. Arendtová se zaměřuje na stranu ideologickou, důraz klade na poslušnost a konformitu, které jsou totalitní vládou propagovány.

⁸⁹ Srov. Tamtéž, str. 137-139.

⁹⁰ Srov. Arendt, Hannah. *Původ totalitarismu I-III*, str. 592-593.

2. Důstojnost a morálka

Hannah Arendtová i Bruno Bettelheim v rámci rozpadu morální osobnosti zmiňují pojmy sebeúcty a důstojnosti. Aby bylo možné posoudit jejich souvislost, první by bylo dobré se blíže podívat na jejich samostatný význam a důležitost pro mravnost.

Bruno Bettelheim několikrát mluví o tom, že v rámci adaptace na život v extrémní situaci a její přežití, aniž by se člověk stal živoucí mrtvolou, je důležitým aspektem autonomie a důstojnost. Zmiňuje je především ve spojitosti s realizováním vlastních rozhodnutí. V tomto kontextu mluví o důstojnosti také Tzvetan Todorov v knize *V mezní situaci*, kde věnuje tomuto tématu celou kapitolu s přihlédnutím k mnoha autorům, včetně Bettelheima. Snaží se jednoznačně určit, co je důstojností a jak s morálním cítěním sama souvisí.

Jako první je nutno říci, že různí filosofové berou pojem důstojnosti s různými rozdíly.⁹¹ V hledání smyslu důstojnosti pracuje Todorov se třemi pojmy: důstojnost, uplatňování vůle a sebeúcta.

V rámci důstojnosti se Bettelheim vyjadřuje takto: „...koncept autonomie zde použitý má pouze málo společného s drsným individualismem, kultem osobnosti, nebo s hlučným sebezprosazováním. Je spojený s vnitřní schopností člověka sám sebe řídit a s vědomým hledáním smyslu...“.⁹² Člověk, který sám sebe řídí vůlí, koná podle svého svědomí – tomu se snaží koncentrační tábory zamezit. Vězeň mohl mít pocit důstojnosti pouze ovlivňoval-li své okolí svými vlastními rozhodnutími. Pokud mu možnost učinit rozhodnutí, a tedy s tím i projevy autonomie byly vzaty, nebylo, alespoň ne klasickým způsobem, možné se cítit důstojně. „Jde o to konat na základě volního rozhodnutí, z vlastní iniciativy, ovlivňovat třeba nepatrně své okolí.“⁹³

Vězni v táborech si pak uvědomovali, že udržet si svou mravnost a lidskost je možné jediným autonomním rozhodnutím, které jim bylo stále dovoleno: svým vlastním přístupem k extrémním podmínkám. Podle Todorova i Bettelheima je tato svoboda nebo autonomie to poslední, co člověk skutečně má, co se mu nedá zcizit – kontrola nad tím, jak se člověk k věci postaví.⁹⁴ Jistá autonomie zde zůstává, což by znamenalo také jistou formu

⁹¹ Viz Todorov, Tzvetan. *V mezní situaci*. Přeložil Kateřina Lukešová. 1. vyd. Praha: Mladá fronta, 2000, str. 66.

⁹² Bettelheim, Bruno. *The Informed Heart: Autonomy in a Mass Age*. New York: Free Press, 1960, str. 72.

⁹³ Todorov, Tzvetan. *V mezní situaci*, str. 68.

⁹⁴ Srov. Todorov, Tzvetan. *V mezní situaci*, str. 68; popř. Bettelheim, Bruno. *Lidé nejsou mravenci*, str. 56-57.

důstojnosti, která by zůstala zachována, jako důkaz sám sobě, že je člověk stále sám sebou a dokáže se, alespoň v myslí, samostatně rozhodnout.

„Aby si člověk zachoval důstojnost, musí proměnit moment útisku v moment svobody, v případě krajního útisku to znamená vykonat jako akt vlastní vůle to, k čemu je člověk nucen.“⁹⁵ V těch nejkrajnějších případech je to minimální důstojnost spočívající v tom, že člověk vykročí vstříc již určené smrti. Todorov využívá několika autorů a jejich děl k tomu, aby ukázal, jak se vůle musí okolnostem přizpůsobit, aby mohl být pocit důstojnosti zachován: „Ve své knize *Dámy a pánové, do sprch* líčí Borowski tuto scénu: mladá žena, jež pochopila, jaký osud ji čeká, naskočí sama na nákladní auto, které odváží nově příchozí do plynových komor.“⁹⁶

Sebevražda byla považována za projev svobody, vzepření se okolnostem, vykonání vlastní vůle. Často to byl poslední projev vzdoru, který ukazoval na vnitřní svobodu jedince. „Dozorci v táborech to dobře vědí: zvolit si okamžik a způsob vlastní smrti znamená počínat si svobodně; cílem tábora je však popření této svobody, a tedy i této důstojnosti.“⁹⁷ Sebevraždy byly v táborech nežádoucí. Podle Bettelheima i přesto, že šetřily hlídačům práci, byly pro ně projevem autonomního rozhodování a tím pádem znamenaly selhání, byly špatné. Svobodné rozhodování bylo hodno trestu, v případě, že se někdo o sebevraždu pokusil a neuspěl, čekal ho trest. Sebevražda nebyla hodná trestu pouze ve chvíli, kdy nebyla následkem vězňova rozhodnutí. Byla-li tedy sebevražda v reakci na provokaci esesmana, byla „v pořádku“.⁹⁸ Podobně bylo pohlíženo i na to, když vězni z vlastní iniciativy nejedli. Hlad lidí trýznil a to bylo pro SS dobře, ale v případě záměrného odmítání jídla tomu tak nebylo: „...stejně jako ti, kdo spáchali sebevraždu, i oni si hlad zvolili, místo aby jej pouze snášeli.“⁹⁹

V tomto ohledu je podle Todorova taky důležitá povaha činu a rozhodnutí. Bezúčelný čin potvrzuje lidskou důstojnost tím, že je motivovaný čistě vůlí. Pokud je čin vykonán pro nějaký účel (uhašení žízně), byť je stále projevem svobodné vůle, je pouze pro praktický užitek a člověk není ve vykonání tohoto činu naprosto svobodný. Je tu zmíněn příklad hvízdání si písničky či spuštění táborové sirény: „Podniknou zdánlivě bezúčelný čin (...) znamená stvrdit vlastní důstojnosti – což by nedokázal žádný užitečně zaměřený skutek, i kdyby byl výsledkem svobodné vůle. Dojít si pro vodu k utišení žízně samozřejmě vyžaduje

⁹⁵ Todorov, Tzvetan, *V mezní situaci*, str. 69.

⁹⁶ Tamtéž, str. 69

⁹⁷ Tamtéž, str. 70.

⁹⁸ Srov. Bettelheim, Bruno. *Lidé nejsou mravenci*, str. 49-50.

⁹⁹ Todorov, Tzvetan. *V mezní situaci*, str. 71.

zapojit vůli, avšak praktický užitek takového činu neumožňuje těšit se z jeho mravního přínosu; spustit sirénu je skutek zcela nezištný a jako takový stvrzuje důstojnost toho, kdo jej vykonal“¹⁰⁰

Uplatňování svobodné vůle není však jediné, co konstituuje důstojnost. Jednání na základě svého rozhodnutí, které ručí za důstojnost, se skládá z projevu svobodné vůle, ale také ze souladu této vnitřní vůle s vnějším rozhodnutím, které můžeme podle ní učinit. Důstojnost spočívá v učinění rozhodnutí a následném jednání podle něj. V této situaci naše jednání odpovídá přesvědčení. ¹⁰¹ Důstojnost je tedy možné mít i ve chvíli, kdy nesouhlasíme s tím, co musíme udělat. Jsme toho schopni docílit tím, že přijmeme jiná kritéria pro morálku, pro náš úsudek. Sebeúcta je pak schopnost, díky které podržujeme své skutky těmito kritériím, která jsme nově přijali.

Příklad takové sebeúcty je v knize *Je-li toto člověk*, kde Primo Levi popisuje tento typ chování:

„Celé týdny jsem pokládal toto nabádání k hygieně za čirý výlev teutonského ducha... (...). Potom jsem však pochopil, že neznámí autoři těch veršů nebyli možná podvědomě daleko od některých důležitých pravd. Umývat se na tomto místě každý den v kalné vodě a ve špinavém umyvadle je prakticky zbytečné z hlediska čistoty a zdraví, zato ale nesmírně důležité jako projev vitality a nezbytné jako nástroj mravního přežití.

(...) Ale smysl té řeči, kterou jsem pak už nikdy nezapomněl, byl následující: právě proto, že je tábor továrna na výrobu zvířat, nesmíme se stát zvířaty; že i na tomto místě se dá přežít a člověk musí chtít přežít, aby mohl vyprávět, přinést svědectví; a že abychom přežili, je důležité uchovat si alespoň kostru, lešení, formu své civilizovanosti. Že jsme sice otroci, zbaveni jakýchkoliv práv, vystaveni jakýmkoliv urážkám, předurčení k téměř jisté smrti, ale jedna schopnost nám zůstala, a tu musíme ze všech sil hájit, protože je poslední: schopnost odepřít jim náš souhlas. Musíme si tedy rozhodně umývat obličej i bez mýdla, ve špinavé vodě, a utírat se do blůzy. Musíme si krémovat boty, ne proto, že je to předepsáno v řádu, ale kvůli důstojnosti a čistotě.“¹⁰²

Podle Bettelheima pak může být další věcí, z níž vyplývá důstojnost, pocit z dobře odvedené práce. Někteří vězni se pro získání pocitu sebeúcty snažili dobře pracovat. Toto se týkalo především starších vězňů, kteří racionalizací přijali hodnoty SS, protože se snažili si

¹⁰⁰ Tamtéž, str. 72.

¹⁰¹ Srov. Tamtéž, str. 72-73.

¹⁰² Levi, Primo. *Je-li toto člověk*, str. 40.

ospravedlnit činy, které museli vykonávat.¹⁰³ Todorov pak doplňuje, že dobře vykonaná práce mohla lidem připadat důstojná i podle vlastních hodnot, nejen díky přejatým hodnotám. „Podřídít své chování citům na úkor hmotného zájmu je v takovém případě akt důstojnosti.“¹⁰⁴ Tito lidé si ve svém normálním životě vážili dobře vykonané práce, pak v táborech pokračovali ve snaze plnit své úkoly dle těchto hodnot, i přesto, že dobře vykonaná práce v táborech jim obecně nebyla k užítku, často právě naopak.

Tím spíše pak pro vězně byla zdrcující práce, která neměla smysl. Jak zmiňuje Bettelheim v *Lidé nejsou mravenci*, zbytečná práce byla esesmany zadávána naschvál.¹⁰⁵ Důvod pro ni je principiálně podobný jako důvod pro trestání držení hladovek a pokusů o sebevraždy. To, že někdo pracoval tvrdě a šly vidět důsledky jeho práce přišlo hlídačům vhod. To, že tak činil z vlastní iniciativy, a ne pouze z donucení, že mu práce přinášela kromě únavy a bolesti něco pozitivního, v podobě určité míry důstojnosti, to bylo pro táborovou společnost nežádoucí.

Ne všechna důstojnost je však morální – co se týče dobře odvedené práce, ta se musí posuzovat podle toho, co je zač, ale také podle toho, k čemu je: „...důstojnost nevyžaduje nutně společenské uznání, nýbrž jen soulad mezi svědomím a skutky, je možné pochybovat o její mravní výtečnosti.“¹⁰⁶ Jak již bylo zmíněno předtím, důstojnost může odpovídat přejatým hodnotám, pak nemusí být morální.

Podle Bettelheima lze důstojnost soudit pouze podle vnějších kritérií. Když slouží dobru, je hodná úcty. Nelze ji tedy objektivně soudit, a je-li v táborech pěstovaná důstojnost technicky vzato nemorální, stále je hodná úcty, protože slouží lidem k přežití. V táborech pak člověk po určité době ve snaze dosáhnout autonomie a důstojnosti nehledí na to, zda by byla jeho důstojnost objektivně hodnocena jako morální. A pokud tyto věci skutečně pomohou člověku odolat snahám totalitního systému o to z něj učinit živoucí mrtvolu, pak ani v takovém případě nemohou být vnímané jako naprosto špatné.

Hannah Arendtová zmiňuje důstojnost v souvislosti s jejím systematickým, kalkulovaným ničením, ke kterému dochází v totalitní společnosti. Tento fenomén nazývá radikální zlo. Je to pojem, který byl původně použitý Immanuelem Kantem, u nějž vyjadřoval vůli ignorovat morální zákon.¹⁰⁷

¹⁰³ Srov. Bettelheim, Bruno. *Lidé nejsou mravenci*, str. 99-100.

¹⁰⁴ Todorov, Tzvetan. *V mezní situaci*, str. 74.

¹⁰⁵ Srov. Bettelheim, Bruno. *Lidé nejsou mravenci*, str. 101.

¹⁰⁶ Todorov, Tzvetan. *V mezní situaci*, str. 75.

¹⁰⁷ Srov. Aharony, Michal. „*Hannah Arendt and the Idea of Total Domination*“. *Holocaust and Genocide Studies* 24, č. 2 (1. září 2010): 193–224. <https://doi.org/10.1093/hgs/dcq023>, str. 203.

Důstojnost je přislíbena nezávislostí, kterou měla zaručovat například Deklarace práv člověka a občana, nebo první ústava Spojených států společně s nezcižitelnými politickými právy.¹⁰⁸ Pro totalitní stát je podle Arendtové nutné tuto důstojnost zničit, aby mohl člověka plně ovládnout: „...respektování lidské důstojnosti v sobě zahrnuje uznání jiných lidí a národů stejně jako sebe a vlastního národa za subjekty, za budovatele světů nebo spolubudovatele světa společného. Žádná ideologie, která se snaží objasnit všechny historické události a naplánovat běh všech událostí budoucích, neobstojí před nepředvídatelností, jaká pramení z toho, že lidé jsou kreativní, že mohou předvést něco tak nového, že to nikdy nikdo nepředvídal.“¹⁰⁹

To, co se totalitní stát snaží změnit, není pouze lidská společnost, ale sama lidská přirozenost. V táborech, které sloužily jako laboratoře, se pokusy o změnu lidské přirozenosti děly nepřetržitě. Klíčovým faktorem ke zničení morálního citění, což je jeden z kroků k totální nadvládě, je právě zničení lidské důstojnosti a uznání jednoho člověka druhým.

Arendtová tvrdí, že v průběhu nacistického režimu se morálka tímto způsobem stala ne-samozřejmou. To, co bylo postaveno na základě biblických přikázání nyní stálo na nově zavedené nacistické morálce.¹¹⁰ Základem západní tradice a jejího myšlení jsou podle Arendtové dvě základní morální zkušenosti – sokratovská a křesťanská.

Sokratovská tradice morální zkušenosti se zaměřuje na vědění, rozum a lidský život v souladu s nimi. Tato tradice zdůrazňuje univerzálnost morálních hodnot a rozumový proces, který vede k jejich poznání.¹¹¹ Křesťanská morální tradice pak do centra morálního smyslu dává boha, od něž se hodnoty odvíjejí. K těmto hodnotám patří láska, milosrdenství, důstojnost a svoboda. „Přemýšlení o morálce v návaznosti na totalitarismus vedlo Arendtovou k závěru, že ani jedno z toho, co považovala za paradigmatu osobní morálky – sokratovské svědomí a křesťanská dobrota – nebylo relevantní pro pochopení bezprecedentních zvrstev totalitního režimu.“¹¹²

¹⁰⁸ Viz Arendt, Hannah. *Mezi minulostí a budoucností*, str. 215-216. popř. Bernstein, Richard J. *Proč dnes číst Hannah Arendtovou*, str. 26-27.

¹⁰⁹ Arendt, Hannah. *Původ totalitarismu I-III*, str. 619.

¹¹⁰ Srov. Aharony, Michal. „Hannah Arendt and the Idea of Total Domination“, str. 201.

¹¹¹ Hannah, Arendtová. *Myšlení a úvahy o morálce: přednáška*. Online. Reflexe. Praha: Nakladatelství OIKOYMENH, 1998, č. 19, str. 1/1-26. Dostupné z: https://www.reflexe.cz/Reflexe_19/Myšlení_a_úvahy_o_moralce_prednaska.html, str. 11-17

¹¹² Aharony, Michal. „Hannah Arendt and the Idea of Total Domination“, str. 202.

Zároveň Arendtová v rámci západní filosofické tradice mluví o třech hlavních morálních východiscích: první Sokratovo, je lepší bezpráví snášet nežli jej činit.¹¹³ Druhé Ježíšovo, o lásce k bližnímu a také o tom nečinít druhému co sami nechceme, aby nám bylo činěno. Poslední pochází z filosofie Immanuela Kanta, který se vztahuje k chování: „... jednej jen podle té maximy, o níž můžeš zároveň chtít, aby se stala obecným zákonem.“¹¹⁴

Pakliže pravidla vyvstávající z těchto zásad již nejdou použít – protože člověk snáší bezpráví, ale zároveň ho stejně musí činit, k druhým se musí chovat, jak by si určitě nepřál, aby se oni chovali k němu, nemůže být vzorem ostatním – člověk musí najít jiná pravidla, podle nichž se řídit. Podobně jako to popisuje Bettelheim, referenční rámec, který předtím člověk měl, je zničen, a musí nastoupit nový, v tomto případě nastupuje ten, který je propagovaný totalitní vládou.

Vychází-li Arendtová z těchto poznatků, pak v její filosofii není možné, aby člověk, u něž došlo k rozkladu morální osoby, byť jen částečnému, měl důstojnost. Neboť ta je zde propojena s autonomií lidské vůle, která bez správného morálního posouzení není možná. V táborech ale, jak jsem již psala výše, není možné konzistentně určovat co je objektivně morálně správné, jednak proto, že morální pravidla západní tradice jsou záměrně nahrazovány něčím jiným, jednak jsou lidé v prostředí, kde se musejí starat o své přežití a zachování si své osobnosti, což je úkol velmi vyčerpávající, a na vyšší příčce než zachování skutečného morálního posudku.

Teorie Bettelheima a Arendtové se tedy shodují v tom, že ztráta autonomie a svobody, tím tedy možnost vykonávat svou vůli, vede ke ztrátě morálky a důstojnosti. Bruno Bettelheim však dodává, že je možné si zachovat alespoň nějakou formu důstojnosti, byť z hlediska obecného pojetí morálky nemorální.

3. Postoj Arendtové a Bettelheima

Arendtová i Bettelheim se shodují v tom, že totalitní režimy a vláda dehumanizují jedince, připravují ho o jeho místo ve společnosti, o jeho morální cítění, jeho individuální osobnost. Arendtová v tomto ohledu zdůrazňuje ideologický vliv režimu, který se projevuje ve vzniku masové společnosti a neschopnost lidí kriticky přemýšlet, nemožnosti formulovat uvnitř i navenek svůj názor a konečně ztrátou samotné schopnosti myslet.

¹¹³ Srov. Plato. *Gorgias*. Přeložil František Novotný. 3., opr. vyd. Praha: Institut pro středoevropskou kulturu a politiku, 1992, str. 46-52.

¹¹⁴ Kant, Immanuel. *Základy metafyziky mravů*. Přeložil. Ladislav Menzel. 1. vyd. Praha: Svoboda. 1974, str. 28

Podle ní to, co člověka v netotalitním státě připravuje na totalitní nadvládu je pocit osamělosti: „...kdysi jen mezní zkušenost podstupovaná obvykle v určitých marginálních společenských postaveních, jako třeba stáří, se stala každodenní zkušeností neustále narůstajících mas našeho století. Nemilosrdný proces, do něhož totalitarismus masy vhání a k němuž je organizuje, vypadá jako sebevražedný únik z této reality.“¹¹⁵ Výhled do budoucna podle Arendtové je tedy ten, ve kterém vždy hrozí nové nastolení totalitní vlády. Arendtová také píše, že z totalitní nadvlády a z osamělosti, kterou působí, hrozí destrukce všemu lidskému soužití.

Bettelheim se zabývá tím, jak psychologické fenomény ovlivňují člověka jako individuum v táborech, kde je nucen potlačit svou autonomii a vrátit se k dětským psychickým mechanismům.

Bettelheim tím, že se zajímá o jedince, o individuum, i přesto, že provádí ve své knize generalizace týkající se mentálních procesů, ke kterým v táborech dochází, klade důraz na rozhodnutí daného jedince. Naznačuje, že má-li se něco změnit, jedinci se musí postavit proti útlaku, a ne se stáhnout.¹¹⁶ Tento postoj Bettelheim aplikoval i na sebe, v knize *Rising to the light: a portrait of Bruno Bettelheim* Bettelheim vyjadřuje, že mohl udělat více proti nacistickému systému.¹¹⁷ Cítil tedy jako jednatel odpovědnost za to, že neudělal dost. Todorov dokonce tvrdí, že Bettelheimova sebevražda v roce 1990 byla projevem této víry.

„Jeho případ vnímám především jako brutální ilustraci zásad, které systematicky kázal druhým: chválil autonomii a vůli, zdůrazňoval, že je nutné držet svůj osud pevně ve svých rukou... (...) V osmdesáti sedmi letech se nejspíš obával, že přijde okamžik, kdy už nebude v jeho silách tento čin vykonat, i kdyby si to přál. (...) Nikdo mu nemůže vytýkat, že by nebyl ve svém myšlení důsledný: je živoucím důkazem toho, dá-li se to tak říci, že jednatel může rozhodovat o všem.“¹¹⁸

¹¹⁵ Arendt, Hannah. *Původ totalitarismu I-III*, str. 644

¹¹⁶ Srov. Bettelheim, Bruno. *Lidé nejsou mravenci*, str. 154

¹¹⁷ Raines, Theron. *Rising to the light: a portrait of Bruno Bettelheim*. 1. vyd. New York: Alfred A. Knopf, 2002, str. 62.

¹¹⁸ Todorov, Tzvetan. *V mezní situaci*, str. 240

Závěr

Cílem této bakalářské práce bylo představit a analyzovat zničení morální osoby v člověku v prostředí totalitního systému, jak jej pojímá Hannah Arendtová a Bruno Bettelheim. Pro dosažení tohoto cíle jsem čerpala jednak z textů samotných autorů, které jsem následně analyzovala, jednak z již vzniklých textů, které knihy Arendtové a Bettelheima již analyzují a také z dalších děl, která o problematice vypovídají. Následně jsem se pokusila o vysvětlení jednotlivých teorií týkajících se zničení morálky, vysvětlení souvislostí a následné vyložení podobností a rozdílností mezi jednotlivými teoriemi.

Oba autoři se zabývají zkoumáním totalitarismu a jeho vlivu na lidskou přirozenost a osobnost, každý však k tomuto tématu přistupuje z jiné perspektivy a zázemí, užívá jiných metod k analýze jednotlivých prvků totalitarismu.

Prvním úkolem této bakalářské práce bylo zjistit, zda se teorie zničení morální osoby v člověku od Arendtové a Bettelheima shodují ve svých hlavních bodech, popřípadě pokusit se zdůvodnit rozdíly v nich.

Hannah Arendtová byla filosofkou a politickou teoretičkou, ve své práci se soustředí především na analýzu politických systémů a ideologií, jak jde vidět v jejím díle *Původ totalitarismu I-III*, ze kterého jsem pro tuto práci čerpala především. Zde používá historicko-filosofickou analýzu, za pomoci níž vysvětluje vznik a fungování totalitních režimů.

Přestože se ve svém životě setkala se situacemi spojenými s totalitními režimy a útekem před jejich kontrolou¹¹⁹, její přístup je převážně teoretický. Studuje politické a historické události, historické a filosofické texty. Z těchto postupů Arendtová vyvozuje, že aby nad člověkem bylo možné dosáhnout totální nadvlády, jsou potřeba tři kroky – zničení člověka jako právní osoby, zničení morální osoby v člověku a zničení lidské individuality.

120

Bruno Bettelheim byl psychoanalytik a psycholog, který byl ale také vězněm koncentračních táborů Dachau a Buchenwald. Jeho perspektiva tedy odráží nejen jeho psychoanalytické východisko, ale také jeho osobní zkušenosti z táborů.¹²¹ Pro svou knihu *Lidé nejsou mravenci postřehy psychoanalytika z koncentračního tábora* tedy čerpá především ze svých zkušeností a pozorování, které získal v táboře, a které podrobil své vlastní psychoanalýze.

¹¹⁹ Viz Bernstein, Richard J. *Proč dnes číst Hannah Arendtovou*, str. 11-13.

¹²⁰ Viz Arend, Hannah. *Původ totalitarismu I-III*, str. 604-616.

¹²¹ Viz Raines, Theron. *Rising to the light*, str. 62, popř. Pytell, Timothy. „*Extreme Experience, Psychological Insight, and Holocaust Perception*“, str. 647

V *Původu totalitarismu I-III* je představena destrukce morálky v rámci tří fází totalitarismu, Bettelheim ve svém textu popisuje procesy, které vedou ke přizpůsobení se na život v táborech a vysvětluje je pomocí psychoanalýzy. Jeho popis nepřímo odpovídá druhému a částečně třetímu kroku totalitarismu.

V rámci druhého kroku totalitarismu oba autoři vyjadřují, že ke zničení obecné morálky v táborech dochází v důsledků činů, které zde musí vězni vykonávat. V případě Arendtové je dosavadní morálka lidí v táborech nejednoznačná a nejasná.¹²² Není pro lidi relevantní v ohledu rozhodování se o tom, co dělat a nedělat, protože jejich dosavadní morální pravidla již nemohou být na nové situace aplikována.¹²³

Bettelheim něco velmi obdobného popisuje jako zničení předešlého referenčního rámce, ke kterému v táborech dochází. Vězni si nesmějí všímat, nesmějí reagovat, tím popírají své morální citění. Musí si pak podle Bettelheima vytvořit nový referenční rámec, nebo v případě, že se k nim SS chovalo jako k dětem, používat ten dětský.¹²⁴

Druhým úkolem této bakalářské práce bylo zjistit, zda oba autoři v rámci teorií zničení morální osoby v člověku pracují se stejnými pojmy, popřípadě vysvětlit rozdíly mezi jejich rozdílnými užitími, a pokusit se vysvětlit.

Arendtová se zaměřuje na makrosociální pohled na totalitarismus a jeho dopad na společnost, Bettelheim se zaměřuje na zkušenost jedince, na psychické mechanismy, které se vyvinuly na individuální úrovni. To je také částečným vysvětlením pro jejich rozdílné pojetí a používání pojmu mas a masového chování.

Jak Arendtová, tak Bettelheim také pracují s pojmem důstojnost. U obou autorů je důstojnost základním prvkem lidské morálky a úzce souvisí s autonomií a projevy svobodné vůle. Arendtová říká, že jedním ze základních cílů koncentračních táborů je důstojnost zničit, a tedy s tou i lidskou moralitu. Bettelheim tvrdí to samé. Avšak podle něj je možné si obrannými mechanismy jistou důstojnost zachovat. Podle hodnot, které má společnost, by však nebyla morální. Bettelheim zde zdůrazňuje, že slouží-li důstojnost dobré věci, v tomto případě zabránění rozpadu osobnosti, pak nemůže být absolutně nemorální. V jeho teorii tak je možné skrz obranné mechanismy lidské psychiky jistou formu důstojnosti zachovat, v případě, že člověk přijme nové požadavky na svou morálku.

¹²² Viz Arendt, Hannah. *Původ totalitarismu I-III*, str. 611.

¹²³ Viz Aharony, Michal. „*Hannah Arendt and the Idea of Total Domination*“, str. 202.

¹²⁴ Viz Bettelheim, Bruno. „*Individual and mass behavior in extreme situations.*“, str. 433, popř. Bettelheim, Bruno. *Lidé nejsou mravenci*, str. 31

Jedna z dalších věcí, která Arendtovou a Bettelheima spojuje, je jejich varování před pasivitou a nutnost aktivního odporu vůči útlaku, a to jak na úrovni společnosti, tak na úrovni individuální. V tomto smyslu jejich díla nepřináší jen kritiku totalitních režimů, ale také výzvu k obraně lidských hodnot a autonomie, která je základem svobodné a důstojné existence.

Tato bakalářská práce se pokouší ukázat, jak totalitní režimy systematicky ničí morální osobnost jednotlivce prostřednictvím různých metod, ať už psychologických či sociálních. Arendtová poukazuje na širší společenské struktury, zatímco Bettelheim se zabývá psychologickými procesy na individuální úrovni. Výsledkem je komplexní pohled na to, jak totalitarismus ovlivňuje morálku společnosti i jednotlivce, což je relevantní v každé době.

Literatura

1. Aharony, Michal. "Hannah Arendt and the Idea of Total Domination." *Holocaust and Genocide Studies*, roč. 24, č. 2, 2010, s. 193–224. DOI.org (Crossref), <https://doi.org/10.1093/hgs/dcq023>.
2. Arendt, Hannah, et al. *The Jewish Writings*. Schocken Books, 2007.
3. Arendt, Hannah. "Thinking and Moral Considerations: A Lecture." *Social Research*, roč. 38, č. 3, 1971, s. 417–46. JSTOR.
4. Arendt, Hannah. *Mezi minulostí a budoucností: osm cvičení v politickém myšlení*. 1. vyd, Centrum pro studium demokracie a kultury, 2002.
5. Arendt, Hannah. *Původ totalitarismu I-III*. 1. vyd, OIKOYMENH, 1996.
6. Baehr, Peter. "The 'Masses' in Hannah Arendt's Theory of Totalitarianism." *The Good Society*, roč. 16, č. 2, 2007, s. 12–18. JSTOR.
7. Bernstein, Richard J. *Proč dnes číst Hannah Arendtovou*. Přeložil David Sanetrník, 1. vyd, Herrmann & synové, 2022.
8. Bettelheim, Bruno. *Lidé nejsou mravenci: postřehy psychoanalytika z koncentračního tábora*. Portál, 2021.
9. Bettelheim, Bruno. *The Informed Heart: Autonomy in a Mass Age*. Free Press, 1960.
10. Canovan, Margaret. *Hannah Arendt: A Reinterpretation of Her Political Thought*. Cambridge University Press, 1992.
11. Arendtová, Hannah. "Myšlení a úvahy o morálce: přednáška." *Reflexe*, roč. 19, 1998, s. 1–26. Online. OIKOYMENH, https://www.reflexe.cz/Reflexe_19/Mysleni_a_uvahy_o_moralce_prednaska.html.
12. Levi, Primo. *Je-li toto člověk*. Přeložil Jiří Daníček, 1. vyd, Sefer, 1995.
13. Lüdtke, Alf. "The Appeal of Exterminating 'Others': German Workers and the Limits of Resistance." *The Journal of Modern History*, roč. 64, 1992, s. S46–67. JSTOR.
14. *Norimberské zákony: z 15. září 1935 (zákon o říšských vlajkách, zákon o říšském občanství, zákon na ochranu německé krve a německé cti) a zákon o zdravém manželství z 18. října 1935: všechny zákony s nařízeními a výnosy, dosud vydanými:*

přeloženo dle šestého německého textového vydání s obsáhlými poznámkami (zákonodárství až do konce června 1938). 1. vyd, Bodyart Press, 2014.

15. Plato. *Gorgias*. Přeložil František Novotný, 3., opr. vyd, Institut pro středoevropskou kulturu a politiku, 1992.
16. Pytell, Timothy. "Extreme Experience, Psychological Insight, and Holocaust Perception: Reflections on Bettelheim and Frankl." *Psychoanalytic Psychology*, roč. 24, č. 4, 2007, s. 641–57. DOI.org (Crossref), <https://doi.org/10.1037/0736-9735.24.4.641>.
17. Raines, Theron. *Rising to the Light: A Portrait of Bruno Bettelheim*. 1. vyd, Alfred A. Knopf, 2002.
18. Todorov, Tzvetan. *V mezní situaci*. Přeložila Kateřina Lukešová, 1. vyd, Mladá fronta, 2000.
19. Traverso, Enzo. "Totalitarianism between History and Theory." *History and Theory*, roč. 56, č. 4, 2017, s. 97–118. DOI.org (Crossref), <https://doi.org/10.1111/hith.12040>.
20. Wiesel, Elie, et al. *Night*. 1. vyd tohoto překladu, Hill and Wang, 2006.